

Lokalne konsultacije sa predstavnicima civilnog društva
o osnivanju Regionalne komisije za utvrđivanje činjenica o ratnim zločinima i
drugim teškim povredama ljudskih prava u nekadašnjoj SFRJ (REKOM)

13.05.2009.,
Hotel „Prijedor“, Prijedor
Organizator: Udruženje Prijedorčanki Izvor

Dnevni red

Otvaranje skupa

Edin Ramulić, Udruženje Prijedorčanki Izvor

Konzultacije civilnog društva o osnivanju REKOM

- Cilj konzultacija
- Povijest/istorijat inicijative za osnivanje REKOM

Vesna Teršelić, Dokumenta

Iskustvo drugih u utvrđivanju činjenica o prošlosti

Bogdan Ivanišević, MCTP

Osnivanje komisije

Kriteriji za izbor i način izbora članova komisije

Mandat komisije

Javno slušanje žrtava

Ovlaštenja komisije

Odnos prema počiniočima zločina

Istraga o prisilno nestalim osobama

Reparacije za žrtve ratnih zločina: materijalne i simboličke

Zašto REKOM?

Branko Todorović, HCRS

Zašto i kakav REKOM?

Prijedlozi i preporuke

Lista učesnika

1. Zvonko Mann, Udruženje Čeha *Česka Beseda*
2. Duška Mamuković, Udruženje porodica poginulih i nestalih, Kostajnica
3. Nikola Drljača, opštinska organizacija porodica poginulih boraca, Novi Grad
4. Nedeljko Mitrović, Republička organizacija porodica zarobljenih, poginulih i nestalih
5. Milena Tendžerić, opštinska organizacija porodica zarobljenih, poginulih i nestalih, Gradiška
6. Dragica Matković, opštinska organizacija porodica zarobljenih, poginulih i nestalih, Gradiška
7. Zdravka Karlica, opštinska organizacija porodica zarobljenih, poginulih i nestalih, Prijedor
8. Zijada Novkinić, Kantonalno udruženje civilnih žrtava rata, Unsko-Sanskog Kantona, Sanski Most
9. Enes Alibegović, opštinsko udruženje Civilne žrtve rata, Sanski Most
10. Sabahudin Garibović, Udruženje logoraša *Kozarac*, Kozarac
11. Mirsad Duratović, Udruženje logoraša *Prijedor 92*, Prijedor
12. Refika Ališković, Udruženje žena *Mostovi prijateljstva Rizvanovići*, Prijedor
13. Šefika Muratagić, *Ključ budućnosti*, Ključ
14. Zoran Banović, U.G. *Don*, Prijedor
15. Merzuk ef. Hadžirušidović, Medžlis islamske zajednice, Prijedor
16. Sudbin Musić, Udr. logoraša *Prijedor 92*, Prijedor
17. Mate Jahić, Udr. povratnika Doline rijeke Sane, Prijedor
18. Senka Jakupović, Udr. *Dijakom*, Sanski Most
19. Damir Redžić, Omladinski Center Hambarine, Prijedor
20. Ervin Blažević, Omladinsko udruženje *Mladost*, Kozarac
21. Davor Sladaković, Novi Grad
22. Zekija Bosnić, Udruženje žena Donja Puharska, Prijedor
23. Ante Jolić, Udruženje povratnika doline rijeke Sane *Hrvatski dom*

Uvodničari i organizatori

24. Branko Todorović, Helsinški odbor za ljudska prava u Republici Srpskoj, Bijeljina
25. Vesna Teršelić, Documenta, Hrvatska
26. Bogdan Ivanišević, Međunarodni centar za tranzicionu pravdu, Beograd, Srbija
27. Edin Ramulić, Udruženje prijedorčanki *Izvor*, Prijedor
28. Aleksandra Letić, Helsinški odbor za ljudska prava u Republici Srpskoj, Bijeljina

Posmatrači

29. Snježana Filipović, Brčko
30. Tanja Vukov, Documenta, Hrvatska
31. Mladena Tadel, Documenta, Hrvatska
32. Igor Ličina, OSCE, Banja Luka
33. Nikolina Gašparević, OSCE, Banja Luka

Edin Ramulić: Ja vas sve pozdravljam. Zamolio bih za još malo strpljenja jer dolaze ljudi iz udaljenih gradova, iz Gradiške, iz Ključa pa bi ostavili još neko vrijeme da ih pričekamo. Prijavilo nam se više od 30 učesnika. Ovdje još uvijek nisu svi stigli. Pa, eto, još možda koji minut da ih pričekamo. Eto. Hvala vam.

Edin Ramulić: Evo, krenut ćemo sa radom. Ja sam Edin Ramulić, aktivista Udruženja Prijedorčanki *Izvor* koji je danas organizator ovog skupa. Pozdravljamo vas u ime Koalicije za REKOM. REKOM je buduća regionalna komisija za utvrđivanje činjenica o ratnim zločinima i drugim teškim povredama ljudskih prava u bivšoj Jugoslaviji. Buduća je zato što smo se svi mi ovdje okupili sa ciljem da pomognemo da se ona i uspostavi. Uobičajeno je na ovakvom skupovima da se, prije svega svi predstavimo ovdje pa bi ono krenuli evo sa moje desne strane sa predstavljanjem tako da otprilike svi znamo kakva je struktura ovdje, ko su sve predstavnici kojih organizacija. Eto, izvolite.

Zvonko Mann: Ja sam Zvonko Mann, predsjednik Udruženja Čeha, Prijedor.

Snježana Filipović: Ja sam Snježana Filipović. Dolazim iz Brčkog. Treba da pomenem da inače radim za *Istraživačko-dokumentacioni Centar* koji se povukao iz KoREKOM-a. Ali kroz rad od '92-e, u raznim organizacijama, uključena u procese i lično zainteresovana za bilo kakvu pronalaženje mehanizma za utvrđivanje činjenica.

Duška Marinković: Ja sam Duška Marinković, iz Kostajnice.

Nikola Drljača: Ja sam Nikola Drljača, predstavnik *Opštinske organizacije porodica zarobljenih, poginulih boraca i nestalih civila* iz Novog Grada. Prvi put sam danas prisutan na ovom skupu.

Nedeljko Mitrović: Ja sam Nedeljko Mitrović, predsjednik *Republičke organizacije porodica zarobljenih, poginulih i nestalih* i pozdravljam sve učesnike.

Milena Tendžerić: Ja sam Milena Tendžerić. Dolazim iz Gradiške. Predstavnik sam Opštinske organizacije porodica poginulih i zarobljenih boraca.

Dragica Matković: Ja sam Dragica Matković, predstavnik iz Gradiške, predsjednik *Opštinske organizacije za porodice poginulih boraca*.

Zdravka Karlica: Zdravka Karlica, predsjednica *Organizacije porodica zarobljenih i poginulih boraca* Opštine Prijedor.

Tanja Vukom: Ja sam Tanja Vukom, monitor za suđenja za ratne zločine.

Mladena Tadej: Ja sam Mladena Tadej, radim u dokumenti na projektu ljudskih gubitaka '91-'95.

Igor Ličina: Ja sam Igor Ličina, službenik za ljudska prava OSCE, Banja Luka.

Zijada Novkinić: Ja sam Zijada Novkinić, predsjednica Kantonalnog udruženja civilnih žrtava rata Unsko-Sanskog kantona.

Enes Alibegović: Ja sam Alibegović Enes. Dolazim iz Sanskog Mosta. Obnašam poziciju predsjednika *Opštinskog udruženja civilnih žrtava rata i porodica sa djecom*.

Sabahudin Grbović: Grbović Sabahudin, predsjednik *Udruženja logoraša*, Kozarac.

Mirsad Duratović: Mirsad Duratović, predsjednik Udruženja logoraša *Prijedor '92*.

Refika Ališković: *Mostovi Prijateljstva*, Refika Ališković, Prijedor.

Zekija Bosnić: Ja sam Zekija Basnić, predsjednica Udruženja žena Donja Puharska, Prijedor.

Šefika Muratagić: Ja sam Šefika Muratagić, izvršna direktorica nevladine organizacije *Ključ Budućnost* iz Ključa. Pozdravljam sve prisutne.

Zoran Banović: Ja sam Zoran Banović, Udruženje građana *Don*, Prijedor.

Merzuk ef Hadžirušidović: Merzuk-efendija Hadžirušidović, Medžlis Islamske zajednice, Prijedor.

Sudbin Musić: Sudbin Musić, Udruženje logoraša *Prijedor '92*.

Ante Jolić: Ja sam Ante Jolić, Udruženje povratnika doline rijeke Sane *Hrvatski dom*

Senka Jakupović: Ja sam Senka Jakupović, predsjednica Udruženja *DIAKOM*, Sanski Most.

Nikolina Gašparević: Nikolina Gašparević, OSCE, Banja Luka.

Fatima Fazlić: Fatima Fazlić, Udruženje Prijedorčanki *Izvor*

Branko Todorović: Branko Todorović, *Helsinški odbor za ljudska prava u RS*

Vesna Teršelić: Vesna Teršelić iz *Documente* iz Zagreba.

Bogdan Ivanišević: Ja sam Bogdan Ivanišević. Ja sam konzultant Međunarodnog centra za tranzicionu pravdu, to je nevladina organizacija, međunarodna, sa sjedištem u New York-u. Ja živim i radim u Beogradu i organizacija ispred koje sam ja danas ovde nije članica Koalicije za REKOM jer je reč o međunarodnoj organizaciji koja nije sa ovog prostora. Ali mi na druge načine pomažemo one kojima su nosioci ove Inicijative sa ovog prostora.

Otvaranje skupa

Edin Ramulić, Udruženje Prijedorčanki *Izvor*

Edin Ramulić: Hvala vam na predstavljanju. Hvala vam što ste došli danas ovdje. Mi smo danas na konsultacijama koje se odvijaju širom regiona u zemljama bivše Jugoslavije. Ove godine smo otpočeli sa ovakvom vrstom uključivanja što većeg broja organizacija i pojedinaca u zajednicama, pogotovo u onim zajednicama gdje su bili utvrđeni brojni slučajevi činjenja ratnih zločina i drugih vrsta povreda ljudskih prava u ratu. Već nekoliko konsultacija

ovakvih je održano u Bosni i Hercegovini. Održana su u Bijeljini, u Srebrenici, u Livnu, evo danas u Prijedoru. Taj proces će biti nastavljen. Planirano je ukupno ove godine nekih 17 konsultacija ovakve vrste. Vi ćete biti vjerovatno pozivani i kasnije nakon ovoga, a neki od vas su bili uključivani u ranije, pogotovo ove regionalne forume koji su se dešavali u zadnjih tri do četiri godine. Veoma je važno vaše učešće. Mi smo vas pozvali zato što smatramo da ste u ovome regionu upravo vi predstavnici tih organizacija koje su ključne u ovome procesu, sa vašim aktivnostima koje ste do sada imali ili sa populacijom koju predstavljate. Vjerujemo da ste veoma zainteresovani da se utvrde činjenice, prije svega, o stradanju civila ali i bilo kakvim drugim oblicima stradanja na ovim prostorima. Ono što je bitno naglasiti jeste da ono što su odvijanja na sudskim instancama kako na međunarodnim kako na domaćim, nacionalnim sudovima upravo nije ni u kakvom sukobu sa ovom Inicijativom koju smo mi paralelno pokrenuli. Mi prihvatamo sve one činjenice koje sudovi u regionu utvrde i ono što mi želimo pokriti ovom Inicijativom, ovom komisijom koja će se formirati je da se utvrde sve one činjenice o stradanjima ljudi. Nažalost, ograničeni kapaciteti pravosuđa neće moći utvrditi. Veoma nam je bitno da vi ovdje iznesete svoje prijedloge, mišljenja, očekivanja, nakon što dobijete više informacija, pogotovo vi koji se možda prvi put susrećete sa ovom Inicijativom kada dobijemo, kada prođemo danas kroz ovaj dnevni red. Vjerujem da ćete dobiti potpunu informaciju o tome šta je ta Inicijativa, kako se vi možete uključiti, kako možete doprinijeti. Isto tako, bilo bi dobro da iskoristite današnju priliku da uputite eventualno i sva pitanja, ali i komentare, kritike, sve ono što vas čini i skepticima, sve ono što bi možda činilo vas da se i protivite ovakvoj Inicijativi. Mislim da je danas dobra prilika da o tome svemu razgovaramo. Mi smo predvidjeli danas da krenemo sa konsultacijama civilnog društva o osnivanju REKOM. Tu nam je, evo, predstavnica, direktorica *Dokumente* iz Zagreba, Vesna Teršelič, koja jedna od tri organizacije koje su inicirale 2006. godine sav ovaj proces i ona pripada dijelu tih organizacija kojima svi mi dugujemo jednu zahvalnost na otpočinjanju ovog procesa. Zatim ćemo kroz iskustva drugih u utvrđivanju činjenica u prošlosti, gdje će nas gospodin iz Međunarodnog centra za tranzicionu pravdu, Bogdan Ivanišević, provesti kroz iskustva drugih Komisija u svijetu. Ono što nam je prednost, mi ne otpočinjemo proces taj ovdje. Nismo usamljeni u svijetu, usamljeni primjer što nam daje nadu da kroz primjere pozitivne iz drugih komisija da i mi se zbilja nadamo da će ova Komisija, kada se jednom formira, doprinijeti i utvrđivanju činjenica ali i svemu onome što proističe iz toga, reparacijama i svemu ostalom. I gospodin Branko Todorović iz *Helsinškog odbora za ljudska prava u Republici Srpskoj* će nam otprilike pojasniti ono šta je, u stvari, do sada, dokle smo stigli u ovoj Inicijativi, zašto uopšte REKOM. Ono što je bitno, još uvijek smo svi mi smo na jednom početku, iako su neke organizacije u ovoj Inicijativi već odmakle u tom procesu a još uvijek ništa nije odlučeno, ništa nije riješeno. Taj proces je u toku i svi možete doprinijeti, svi možete aktivno učestvovati. Otprilike do sada je nekih 150 organizacija i oko 90 pojedinaca pristupilo ovoj Koaliciji. Oni su formalno pristupili. To ćete moći i vi danas uraditi ili nakon, ili u vremenu poslije. Imate ovdje i u vašim materijalima, imate pristupnicu, eventualno, možda neko treba još da se konsultuje, neko treba da razmisli o tome ali moći ćete i vi da pristupite Koaliciji, ukoliko ste zainteresovani. I eto ja ne bih možda dalje da uzimam previše vremena. Da krenemo možda sa radom. Da krenemo sa prvom uvodničarkom. Ja bih predao riječ gospodi Vesni Teršelič.

Konsultacije civilnog društva o osnivanju REKOM

Cilj konsultacija

Povijest/istorijat inicijative za osnivanje REKOM

Vesna Teršelič: Hvala, Edine. Hvala na toploj dobrodošlici u Prijedoru. Hvala svima što ste odlučili danas doći na ove konsultacije. Nosim vam pozdrave od Koordinacijskog vijeća

Koalicije za REKOM, ali i pozdrave iz Zagreba, iz Vukovara, iz Osijeka, Poreča, svih onih gradova gdje rade aktivisti organizacija već uključenih u Koaliciju. I ukratko bih vam htjela sažet dosadašnji tijek konzultacija. Kao što je Edin rekao, ovu raspravu i ovu Inicijativu pokrenuli *Fond za humanitarno pravo* koji vodi Nataša Kandić, *Istraživačko-dokumentacioni centar* iz Sarajeva koji vodi Mirsad Tokača i *Dokumenta* iz Zagreba u sklopu naše suradnje koju smo formalizirali 2006. godine i bilo nam je jasno koliko je važno utvrditi činjenice o ratnim zločinima i koliko je važno tražiti nove odgovore na potrebe i na očekivanja obitelji žrtava i preživjelih. I da bi s drugima raspravili što se može napraviti uz suđenja za ratne zločine koje smo svi prepoznali kao najvažniji mehanizam suočavanja s prošlošću, organizirali smo prvi Forum i to u Sarajevu u maju, u svibnju 2007. Na njemu je sudjelovalo oko 250 ljudi iz organizacija žrtava, organizacija za ljudska prava, međunarodnih organizacija i već smo na prvom Forumu čuli i obraćanja tužitelja, kako tužiteljstva Bosne i Hercegovine tako i tadašnje tužiteljice Međunarodnog kaznenog suda Karle del Ponte. Baš zato, jer smo htjeli naglasiti da su nam na prvom mjestu suđenja. Već smo se na prvom Forumu složili da je regionalni pristup u utvrđivanju činjenica je u suočavanju s prošlošću nezamjenjiv, da je regionalni pristup neophodan. Iz podataka koji su nam tad bili na raspolaganju, znali smo da je u post-jugoslavenskim zemljama ubijeno i nestalo više od 120 000 ljudi. I tad smo već počeli raditi procjene o tome koliko bi, ukoliko se suđenja za ratne zločine nastavili ovim tempom, i u Hrvatskoj i u Bosni i Hercegovini, i u Srbiji i Crnoj Gori i na Kosovu, kroz suđenja mogli očekivati rezultate, kakve rezultate možemo očekivati na potrebe žrtava i procijenili smo da, kad bi se suđenja vodila ovim tempom, onda bi do 2020., eventualno kroz sudnice, kroz glavne rasprave, moglo proći oko 1200 optuženih, uz onih 161 osobu, optuženih pred Međunarodnim kaznenim sudom u Hagu. I složili smo se da su suđenja važan odgovor, ali ne smiju biti jedini, jer žrtve žive danas u različitim zemljama. Počinitelji zločina žive danas u različitim zemljama. I nakon tog prvog Forumu u Sarajevu odlučili smo se nastaviti proces i drugi je Forum organiziran u Beogradu u februaru/veljači 2008. Drugi Forum je organiziran u Zagrebu u februaru/veljači 2007., vidite da više ne znam šta se organiziralo u Zagrebu, šta u Beogradu. Treći u Beogradu u veljači 2008., a četvrti u Prištini i na njemu smo formalizirali našu Koaliciju. A put koji smo prešli je zapravo put na kojem smo prvo slušanje žrtava organizirali u Beogradu i nakon toga ga ponovili u Prištini, na Kosovu. I svi smo se uvjerali koliko je važno da preživjeli sa različitih strana ratova govore jedni pored drugih o tome što im se dogodilo, kako je bilo, kako danas žive, što se točno dogodilo. I tu smo, zapravo, vidjeli na djelu kako bi kad bi jednog dana imali van-sudski, dodatni mehanizam, moglo izgledati svjedočenje žrtava. A jedna bitna lekcija koju smo naučili na Forumu u Zagrebu u februaru/veljači 2007. godine, koji smo nazvali *Utvrdjivanje istine o ratnim zločinima* i kao reakciju dobili prosvjed Udruženja žrtava pred vratima Konferencije. Bilo je da ukoliko govorimo o istini onda će mnoge organizacije, mnoga udruženja žrtava to doživjeti kao nešto što zapravo nije tema o kojoj bi se trebalo razgovarati izvan Udruženja i nakon toga smo se, vrlo svjesno i odgovorno odlučili da ćemo suziti polje rada i kad je naša debata došla do pitanja „A kakav bi to bio dodatni, van-sudski mehanizam?“, rekli smo da bi to možda bila Komisija za utvrđivanje činjenica. Dakle, ne za utvrđivanje istina nego za utvrđivanje činjenica. Svjesno smo se fokusirali na činjenice jer smatramo da, kad se utvrde činjenice, onda o njim više ne bi trebalo biti prijedora i da nam je svima važno utvrditi činjenice o zločinima. To na način koji je vjerodostojan i koji će nam omogućiti da se više ne sporimo oko činjenica. Nažalost, danas se oko nekih činjenica još uvijek sporimo. Da stvorimo dodatni prostor u javnosti za glas žrtve i da možemo onda raspravljati o različitim interpretacijama tih činjenica. Kad kažem činjenice, mislim i na one činjenice koje utvrđuju znanstvene institucije, a na one činjenice koje utvrđuju sudovi i primjerice kada imamo pravosnažnu sudsku presudu, ona zapravo isto zaslužuje tretman kao činjenice utvrđene istražnim tijelima i znanstvenim institucijama. I dobili smo podršku za tu Inicijativu u svibnju, u maju 2008. i od tada zapravo

pomalo počeli graditi ideju Inicijative za regionalnu komisiju. I najbitnije u tom procesu nam je bilo da smo u svibnju, u maju 2008. u Podgorici dobili podršku od Udruženja žrtava i to Udruženja žrtava iz Bosne i Hercegovine, iz Hrvatske, iz Srbije, s Kosova, iz Crne Gore. Bez tog glasa mi, zapravo, ne bi ni krenuli u postupak prema formaliziranju Koalicije. Koaliciju smo formalizirali u listopadu, u oktobru prošle godine u Prištini i danas gradimo Koaliciju uz četiri foruma koja sam spomenula, u Sarajevu, Zagrebu, Prištini i Beogradu. Organizirali smo do kraja 2008. i 15 konzultacija sa Udruženjima žrtava, sa znanstvenicima i znanstvenicama, sa umjetnicima, sa novinarima, puno konzultacija sa mladima, kako nacionalnih tako i regionalnih. Ja bih rekla da su se konzultacije posebno intenzivirale zadnjih mjeseci. U Bosni i Hercegovini ih vodi Grupa za koordinaciju konzultacija koju čini *Helsinški odbor za ljudska prava u Republici Srpskoj*, *Forum građana Tuzle*, Udruženje Prijedorčanki *Izvor*, *Inicijativa mladih za ljudska prava u Bosni i Hercegovini* i *Centar za građansku suradnju* iz Livnog. U ovoj smo fazi pošli zapravo razgovarati i o Mandatu buduće regionalne komisije, s time da bih željela naglasiti da ćemo negdje, nadam se početkom, a nadam se i kasnije u toku 2010., ovu Inicijativu sa našim prijedlogom Mandata predati vladama, jer je ova Inicijativa nešto što mogu nositi samo vlade. Komisiju za utvrđivanje činjenica mogu osnovati samo vlade. Mi možemo izaći pred njih sa kvalitetnim prijedlogom i Koalicija će onda nastaviti pratiti što vlade poduzimaju. Isto tako će, vrlo pomno, nakon što vlade eventualno odluče osnovati regionalnu komisiju za utvrđivanje činjenica, pratiti rad te Komisije pa i nakon završetka rada Komisije naprosto monitorirati izvršenje onog što će Komisija preporučiti jer je vrlo bitno pratiti kako vlade primjenjuju preporuke. Ja se danas toplo nadam kvalitetnoj i kritičnoj diskusiji jer sam sigurna da ima puno dobrih prijedloga a ima i strahova i neslaganja, pa bih time predala riječ Bogdanu Ivaniševiću da nam više kaže o Mandatu.

Iskustvo drugih u utvrđivanju činjenica o prošlosti

Bogdan Ivanišević: Hvala, Vesna. Vesna je uspela da ispriča istorijat Inicijative u nekih 7-8-10 minuta. Meni će verovatno trebati malo više da nešto kažem o iskustvima drugih zato što je iskustva drugih bilo dosta do sada. Osnovano je do sada nekih 35 komisija za istinu. Ja ću upotrebiti taj termin. Oko 35, 37, u ovom trenutku nemam sasvim tačnu cifru, jer se tu stvari menjaju iz meseca u mesec, komisija je do sada osnovala, što pruža jedan dosta veliki materijal čak i za kratak rezime onog kako su, šta su te komisije radile. Zato, eto, pokušaću da to kažem kratko ali ipak sadržajno. Upotrebio sam termin komisija za istinu. Vesna je upravo malopre objašnjavala zašto Inicijativa za REKOM ne sadrži taj termin *istina* u sebi, ja ću po navici, gotovo, pominjati termin komisija za istinu a i najveći broj komisija i sad uključuje tu reč, *istina* u svoj naziv, ali neke druge ne, tako da više je to jedan generički pojam koji ću radi jednostavnosti koristiti u prezentaciji. Dakle, ovih komisija je dosad osnovano, rekoh, mnogo. I na svim kontinentima, počelo je početkom '80-ih u Južnoj Americi, u Latinskoj Americi, sa komisijama u Argentini, kasnije Čile, El Salvador i druge. Onda je negde '90-ih veći broj komisija osnovan u Africi, kasnije u Aziji ali komisije su osnivane i u Evropi. Recimo Nemačka je imala komisiju, danas Kanada ima pokušaj osnivanja, uspostavljanje komisije. Evo, primer Nemačke i Kanade također prikazuje da ove komisije nisu osnivane samo u siromašnim zemljama koje su pre toga prolazile kroz oštre sukobe ili periode diktature nego i u vrlo razvijenim zemljama. Recimo, Južna Koreja ima, ne jednu nego više komisija za istinu koje se bave raznim utvrđivanjem činjenica o raznim periodima južno-korejske istorije poslednjih nekoliko desetina godina. Tako da zaista, u ovom trenutku osnivanje tih Komisija nešto što nije vezano samo za određeni kontinent niti određenu vrstu država nego mnogo šire. Postoji tendencija, čini mi se, kod nas na ovim prostorima da se nekada, pomalo olako, meni se čini, iskustva drugih otpisuju kao nerelevantna za nas zato što smo mi drugačiji, zato što je ovo specifična sredina. U svakoj raspravi o komisijama se to čuje. Naravno, ovo jeste

specifična sredina, ali svaka od ovih 35 zemalja je specifična po nečemu, razlikuje se od preostalih 35. Ja bih molio, u razmišljanju u ovim komisijama, za malo, kako to da nazovem, skromnosti, mi nismo toliko specijalni da na nas ne može da se primeni ništa kroz šta su druge zemlje već prošle, pa i po ovom pitanju. Ona ključna sličnost ovog prostora i većine drugih zemalja koje su imale komisije za istinu je što osnivanju komisije, ako se ovde bude osnovala, prethodi jedan ozbiljan, često dug period teških kršenja ljudskih prava, često i oružanogsukoba. Dakle, u tome postoji bitna sličnost ovog prostora i raznih drugih sredina u kojima su ove komisije osnivane. I također, nakon diktature ili oružanog sukoba je uvek jedna situacija u kojoj postoji nepoverenje između različitih delova društva. Dakle, postoje neki razlozi zašto se te komisije osnivaju. Kada bi sve bilo u redu verovatno ne bi bilo potrebe za njima.

Sad, u tri rečenice, želim da kažem šta su osnovne karakteristike komisija kako možda ne bi dolazilo nekada do nedoumica oko toga šta jeste, da li nešto jeste komisija za istinu ili nije. Kao što je Vesna rekla i za primer REKOM-a, Regionalne komisije o kojoj će se danas razgovarati, to bi bila komisija koju bi osnovale vlade. Znači, imala bi zvaničan, taj oficijelan karakter. To jeste karakteristika komisija za istinu. Dakle, ono što čine neke nevladine organizacije ili verske zajednice, bilo je takvih iskustava naročito u Latinskoj Americi, u prikupljanjima podataka o kršenjima ljudskih prava, jeste utvrđivanje činjenica, utvrđivanje istine, kako neke od njih su smatrale, ali to ne bi spadalo u definiciju komisije za istinu. Iako je to zvanično telo, većina ljudi koji su bili u tim komisijama nisu činili predstavnici politike, političkog sveta, vlada. Naprotiv, o tome ću reći nešto za sekundu. Ogromnu većinu učesnika u radu tih komisija činili su ljudi van politike. Ali su imali taj mandat u ime države. Osnovani su bili od strane države tako da je to što su radili imalo naročitu težinu, taj element oficijelnosti.

Glavna uloga komisija je da istražuju i utvrđuju činjenice. Neke komisije su u svoj mandat, u svoju ulogu stavljale i doprinos pomirenju ali to nije neophodan element za neku komisiju. Neke komisije uopšte nisu uključivale to u svoj mandat, pomirenje ne postoji, koliko ja razumem u Inicijativi o REKOM-u, ne postoji nametanje nekome da oprašta ili se miri s nekim. To je individualna stvar. Komisije su fokusirane na žrtve. To je velika razlika u odnosu na, recimo, krivična suđenja o kojima je Edin nešto govorio, gde je fokus na počinocu. Komisije su privremenog karaktera i njihov rad se završava po pravilu, obavezno, u stvari, sačinjavanjem jednog sveobuhvatnog izveštaja o utvrđenim činjenicama. Po ovim karakteristikama, recimo, po toj privremenosti i po okončavanju rada izveštajem komisije se razlikuju od, recimo, Međunarodnog komiteta crvenog krsta ili Međunarodne komisije za nestala lica koje ovde deluju, koje imaju jedan stalan mandat i koje ne okončavaju svoj š+

Dakle, zbog ovih karakteristika, ima ih još, ali ja sam samo naveo neke najosnovnije, ne bi bilo korektno reći da smo na ovim prostorima već imali ovakve komisije. Imali smo mi puno komisija, to se nekada može čuti. Da, raznih komisija je bilo ali ne komisija za istinu. Komisija koje imaju karakteristike koje sam ja sad naveo. Bilo je pokušaja da se uspostave komisije za istinu u Bosni i Hercegovini, '99-e, čini mi se, krajem prošle, početkom ove decenije, da je Branko bio uključen u to i lično i onda opet sredinom ove decenije, sredinom 2005-2006., ali oba pokušaja su završila tako da nije bilo došlo do osnivanja komisije za istinu. U Srbiji jeste bila osnovana, odnosno u tadašnjoj Saveznoj Republici Jugoslaviji od predsednika Koštunice 2001. čini mi se, ali ta Komisija nije ništa uradila i bila je u stvari primer kako jedna Komisija ne treba da izgleda i ona je raspuštena početkom 2003. godine. Nije uopšte, ustvari, efektivno delovala.

O osnivanju Komisija bih rekao, najvažnije je da, pošto su oficijelna tela, njih osniva neki organ vlasti, najčešće je to u praksi bio predsednik države, ili u Maroku, recimo, kralj, dakle, šef države. A u nekim, ređim slučajevima su to činili parlamenti. Recimo, Južnoafrička Republika i nekoliko drugih država, Nemačka, Urugvaj. Do sada jedina komisija koja je bila između dve ili više država, u ovom slučaju dve države, koja dakle nije se zadržala samo na nivou jedne države, je Komisija između Istočnog Timora i Indonezije koja je radila u drugoj polovini ove decenije. Ona je bila osnovana memorandumom o razumevanju. U bivšoj Jugoslaviji, sada, jeste specifičan kontekst. Ovde bi reč bilo o komisiji između više država i trebalo bi naći onda modalitete kako bi se ta komisija osnovala.

Komisije za istinu su generalno delovale do tri godine. Dakle, jedan ili dva imaju izuzetka kad su delovale duže i to nije bilo dobro jer bi se pažnja javnosti izgubila, a i zbog drugih nekih stvari. Te komisije nisu bile efikasne tako da je neki optimalan rok za rad od 1,5 do 3 godine. Takva su iskustva većine zemalja. Verovatno tamo gdje je bilo više povreda ljudskih prava ili ratnih zločina trebalo je i više vremena da se to utvrdi na jedan adekvatan način. Ali sve što bi recimo prelazilo, iskustva su takva, tri ili više godina, to bi već moglo postati kontraproduktivno u smislu efikasnosti takve komisije. U početku su komisije za istinu imale, osim onih koji su bili komesari, da ih tako nazovem, članovi komisije za istinu kojih je obično bilo 7, 9, 15, imale su do stotinjak ljudi koji su obavljali posao. Dakle, personal koji je uzimao izjave, radio druge stvari za tu komisiju. Od negde sredine prošle decenije nakon Južnoafričke republike, komisije su postajale sve veće i veće, tako da je, recimo, ta južnoafrička komisija imala oko 350 zaposlenih. U Peru, komisija koja je delovala početkom ove decenije imala je 700, čini mi se, ili 800 ljudi koji su radili u toj komisiji. I neke druge komisije isto imaju više stotina zaposlenih. Tako da je sada trend da se zbog obimnosti posla, naročito tamo gde su osnivanju komisije prethodili oružani sukobi, da se jako puno ljudi angažuje u tom projektu. Dakle, nije reč samo o 7, 9 ili 15 onih najvidljivijih koji su članovi Komisije za istinu.

Sad, kad je reč o tim članovima Komisije, naglasio sam na početku da iako je reč o oficijelnim telima da vrlo retko su u članstvu Komisije sedeli predstavnici vlasti. Uglavnom su to bili, recimo, pravnici ili predstavnici verskih organizacija, predstavnici nevladinih organizacija za ljudska prava, predstavnici udruženja žrtava, što je komisijama davalo jedan kredibilitet. Naravno, samo po sebi to nije bilo dovoljno za neko dobijanje konačne pozitivne ocene za rad tih komisija. Bilo je važno i šta su radile. Ali u izboru članova se vodilo računa o tome da to budu ljudi koji mogu uživati poverenje javnosti. Siguran sam da bi u ovome projektu, o tome se može danas razgovarati, to bila vrlo važna stvar, kako izabrati i koga izabrati u takvu komisiju. U poslednje vreme se vodi računa o etničkom ili verskom balansu u sastavu komisija. Dakle, opet je to pitanje kredibiliteta kako ne bi bile doživljene kao komisije za jedan narod ili, ne znam, jednu socijalnu grupu a na uštrb druge. Također se vodi računa i o polnom balansu u komisijama, da budu predstavnici i muškarci i žene. E, sad procedura izbora može biti dosta komplikovana, u poslednje vreme jeste, ali ja sada ne bih detaljnije o tome. To bi mi moglo oduzeti dosta vremena. Možemo o tome i kasnije da govorimo. Uglavnom, ideja je, u poslednje vreme, da izbor članova komisije bude takav da se tu obezbedi da u sastav uđu osobe sa kredibilitetom.

E, sada, čime se bave te Komisije za istinu? One utvrđuju, one istražuju i utvrđuju činjenice. To im je osnovna uloga a način na koji to čine ima nekoliko modaliteta. One, pre svega, uzimaju izjave od žrtava i svedoka kršenja ljudskih prava ili ratnih zločina. Te izjave se uzimaju i u sedištu komisije ali i u lokalitetima gde žrtve i svedoci žive, Ili članovi, odnosno, osobe koje rade za komisije, kao što sam rekao, njih može biti više stotina, dolaze dakle u ta

područja i intervjuišu, uzimaju izjave od svedoka ili žrtava. Komisija također prikupljaju različite, već postojeće izveštaje ili spise, dokumente. One mogu, i u praksi su to činile, da pretresaju mesta gde su kršena prava, recimo zatvore ili logore i razne druge lokacije na osnovu kojih mogu da potkrepljuju izjave koje su dobile od svedoka i od žrtava.

Vrlo važan aspekt rada komisija su javna slušanja žrtava. To je, možda, u poslednjih nekoliko godina glavna karakteristika komisija ili bar, da tako formulišem, glavni razlog zašto su komisije za istinu u poslednje vreme, u poslednjih nekoliko, možda deceniju, zašto ih je tako veliko broj osnovan. Dakle, žrtve, putem tih javnih slušanja dobijaju priznanje za svoje patnje, neku vrstu javnog priznanja za ono kroz šta su prolazile. Javna slušanja imaju taj potencijal da stvore ili izazovu solidarnost i kod onih delova javnosti koji pre toga nisu možda ni razmišljali, nisu imali prilike da vide, čuju žrtve. Od osnivanja komisije u Južnoafričkoj Republici sredinom prošle decenije, najveći broj komisija uključuje u svoj aspekt i u svoj rad i održavanje tih javnih sesija na kojima žrtve govore. Pri tome, to ne znači da sve žrtve koje su u datoj zemlji postojale i sa kojima je komisija razgovarala onda i javno svedoče. To prosto nije izvodivo iz razloga vremena i logističkih prepreka. Tako da, u stvari, procentualno gledano, mali broj žrtava zaista i svedoči javno ali druge žrtve daju izjave na onaj način koji sam maolopre opisao, u pojedinačnim razgovorima sa predstavnicima Komisije. Pri izboru onih koji će javno svedočiti vodi se naravno računa o tome da su reprezentativni, da budu zastupljeni na odgovarajući način predstavnici različitih grupa ili naroda, i tako dalje. Jedan od kriterijuma je to da svedoči onaj na kojeg to neće imati takav traumatski efekat da bi se time poništio bilo kakav smisao tog svedočenja. Važno je također da su te osobe kredibilne. Dakle, na osnovu predhodno date izjave od te žrtve i onda upoređivanja te izjave sa drugim podacima koje komisija ima, odlučuje se ko će svedočiti javno kako se ne bi došlo u situaciju da se u tom javnom svedočenju iznose neistine ili, recimo, terete neki ljudi kao počinioici iako to oni nisu bili. Da naglasim, mada se to možda podrazumeva, da su svedočenja, pardon, javna svedočenja žrtava dobrovoljna. Dakle, tu niko ne može prisiliti neku žrtvu da svedoči pred komisijom.

U mandatu komisija za istinu su teška kršenja najčešće i sistematska kršenja ljudskih prava. Od zemlje do zemlje to se razlikuje ali, u principu, ako se može napraviti neka generalizacija, mogao bih da kažem da takvi oblici kršenja ljudskih prava kao što su ubistva, silovanja, tortura, prisilni nestanci gotovo po definiciji ulaze u sastav, u mandat komisije. Tamo, kao što je na području bivše Jugoslavije, gde su činjena razna druga krivična dela i ratni zločini, verovatno se javlja kao praktično pitanje koja sve dela uključiti u mandat komisije, kako bi se doslovno sve vrste kršenja prava uključile. Prosto nije ljudski izvodivo za jednu komisiju, ma koliko veliki broj ljudi zaposlila, ma koliko dugo radila a da to bude u nekim normalnim okvirima, da sve to i adekvatno obradi. Tako da bi to bilo jedno od pitanja o kojim bi trebalo razgovarati pri koncipiranju Regionalne komisije za utvrđivanje činjenica.

Rekao bih još nešto o tome kakvi su, dakle, uslovno rečeno, rezultati ili efekti rada tih komisija, kakav je njihov uticaj i značaj. Osnovni zadatak komisije je da prikupi činjenice, tamo gde one nisu poznate većem broju javnosti ili gde postoji manipulacija činjenicama. Iskustva pokazuju da većina komisija, ... Postoje lošije i bolje Komisije, neke su manje efikasne, neke manje efikasne i kredibilne u tome što rade. Ima dovoljno pozitivnih primera na osnovu kojih može da se kaže da komisije mogu i često jesu uspevale da na jedan kredibilan i sveobuhvatan način utvrde relevantne činjenice u kršenjima ljudskih prava ili u ratnim zločinima u prethodnom periodu i da na taj način stvore jednu takvu atmosferu u društvu da je posle toga teško negirati ili direktno krivotvoriti ono što se zaista dešavalo. Tako da je možda osnovni zadatak svake komisije upravo to, da se utvrde na autoritativan i

kredibilan način činjenice. Iskustva pokazuju da komisije uspevaju to da urade. Kažem opet, ne svaka. Dakle, to zavisi od toga koliko komisija kvalitetno odradi svoj posao i koliko su posvećeni, ne samo predstavnici vlasti nego i udruženja žrtava, nevladine organizacije, i u toku rada komisija i posle toga. Jedan aspekt rada komisija za istinu je potraga za nestalim licima ili bar prikupljanje podataka o nestalim licima. Specifičnost ovog prostora je što ovde već postoje, kao što svi znate, komisije u svim državama na području bivše Jugoslavije koje se bave utvrđivanjem sudbine nestalih lica. Ja mislim da ni u jednom drugom postojećem slučaju do sada gde su osnivane komisije za istinu nisu postojale državne komisije za nestala lica tako da je tu malo teško praviti neko poređenje. Ali, bilo je nekoliko komisija kao što su one u Maroku, naročito, pa i u Južnoj Africi, koje su uradile jako mnogo na rešavanju pitanja nestalih. Recimo, u Maroku je na početku mandata te komisije, koja je inače radila početkom ove decenije, u prvoj polovini ove decenije, bilo 742 osobe su se vodile kao nestale, a na kraju rada komisije, nakon dve godine, čini mi se, bilo je 66 nerešenih predmeta. U Južnoafričkoj Republici od nekih 1500, oko 2/3 je komisija rešila, bar od onih predmeta koji su prijavljeni komisiji. Neke druge komisije imale su drugačiji pristup. One su se ograničavale samo na to da prikupe podatke da bi se došlo do liste nestalih, tako da nisu imale u svom mandatu i aktivno traženje, eshumacije i identifikacije. Ali u svakom slučaju, ovih nekoliko primera koje sam naveo ukazuju na realnu mogućnost da jedna komisija za istinu može da uradi jako važan posao i kada je reč o nalaženju i identifikaciji nestalih lica.

Doprinos krivičnim suđenjima. Mislim da je Edin pomenuo u svom uvodnom otvaranju, da ne postoji nikakav inherentan sukob s jedne strane krivičnih suđenja, s druge strane rada komisija za istinu. Naprotiv, ima, u stvari, nekoliko primera gde je ono što su komisije ustanovile kasnije imalo značajnog, odlučujućeg uticaja na otvaranje istraga protiv odgovornih za utvrđena kršenja ljudskih prava. Primer bi bili Argentina, ili Čile, ili Peru, gde je po više desetina suđenja održano na osnovu materijala koje su najprije utvrdile komisije za istinu, u nekim predmetima. To bi dakle bila jedna vrsta doprinosa komisije za istinu krivičnim suđenjima, otvaranje krivičnih istraga na osnovu podataka koje su Komisije utvrdile. Drugi oblik doprinosa je korišćenje onoga što su komisije utvrdile u toku suđenja od strane sudskih veća. Recimo, pre nekoliko nedelja je bivši peruanski predsednik Alberto Fujimori osuđen na, ako se ne varam, 25 godina zatvora zbog kršenja ljudskih prava '90-ih godina kada je on bio predsednik, odnosno zbog nekoliko konkretnih zločina, ubistava i prisilnih nestanaka. I, u presudi posebnog Veća Vrhovnog suda Perua, koje je odlučivalo o tom predmetu, u jednom delu obimne presude se direktno oslanja na izveštaj peruanske komisije za istinu. S obzirom, dakle, na jedan deo te presude koji govori o sistematskom i rasprostranjenom karakteru krivičnih dela za vreme Fujimoria, krivično veće je izvelo zaključak da se tu radi o zločinima protiv čovečnosti. Mogao bih mnogo detaljnije o tome. U svakom slučaju, to je, eto, prosto ilustracija tog produktivnog odnosa koji može da postoji između, s jedne strane komisije za istinu, sa druge strane krivičnog suda.

Doprinos komisija za istinu, naravno, je i u pogledu reparacija, kako onih materijalnih tako i simboličkih. Ja želim da naglasim još jednom; ne postoji nikakva garancija da će rad komisije za istinu dovesti do spektakularnih rezultata u bilo kojoj od ovih oblasti, krivično suđenje, reparacije, i tako dalje. Ali također želim snažno da naglasim da ima dosta pozitivnih primera gde su vrlo važni pomoci urađeni na osnovu rada komisije za istinu. Tako, kada je reč o reparacijama ima nekoliko primera, nekoliko zemalja gde su na osnovu podataka, nalaza Komisije, osobe koje su identifikovane kao žrtve kasnije dobijale značajne reparacije, individualne reparacije od države. U nekim drugima to nije bio slučaj. To dobrim delom zavisi od ekonomske snage zemlje o kojoj se radi, zavisi od broja žrtava. Dakle, pitanje je

složeno, ali u svakom slučaju postoje bitni primeri kao što su Maroko, Argentina, Čile, Gana, recimo, gde je veliki broj žrtava dobio i dobija reparacije od strane države.

Ja ću negde sada ovde privesti ovo uvodno izlaganje kraju. Ostalo je još nekoliko tema o kojima sam hteo da govorim ali već dugo govorim. Ne želim da rizikujem dalje, da vaša pažnja popusti pa možda ćemo kasnije, u toku razgovora, moći da se dotaknemo i nekih drugih pitanja. Hvala vam.

Edin Ramulić: Evo, sada, mi bi prešli i na trećeg uvodničara danas. To je gospodin Branko Todorović iz Helsinškog odbora za ljudska prava Republike Srpske. Ono što sam možda propustio reći u uvodnoj riječi. Mi smo se u Bosni i Hercegovini organizovali na način da smo formirali Koordinacijsku grupu koju čini pet organizacija. Jedna od tih organizacija je Udruženje Prijedorčanki *Izvor* koje organizuje ovaj skup. Zatim, to je *Centar za građansku suradnju* iz Livna, *Forum građana Tuzle*, *Inicijativa mladih za ljudska prava u Bosni i Hercegovini* sa kancelarijom u Sarajevu i *Helsinški odbor za ljudska prava u Republici Srpskoj*, u stvari koji je na sebe preuzeo i najveći teret, najveću obavezu da koordinira rad i unutar Grupe a isto tako i u svim onim poslovima koji se odnose na čitav region. Pa, izvolite gospodine Todoroviću.

Zašto REKOM?

Branko Todorović: Hvala. Prošlo je već više od 17 godina otkako su u Bosni i Hercegovini počinjeni prvi ratni zločini. I mi smo danas svedoci, zapravo, da se ti zločini relativiziraju, umanjuju, prikrivaju, ili, u nekim slučajevima, da se oni u potpunosti negiraju a sve u sklopu određenih, je li, političkih odnosa, politika koje, nažalost, i u ovom trenutku u Bosni i Hercegovini kreiraju jedan visok stepen nepoverenja, međuetničkih, međureligijskih napetosti. Sličnu situaciju imamo i u regionu gdje sve što je urađeno na procesuiranju i privođenju pred lice pravde one koji su tokom rata počinili teška kršenja humanitarnog prava i ratne zločine u najvećoj mjeri urađeno pod pritiskom međunarodne zajednice a u sklopu, da kažemo, evropskih integracionih procesa gdje je postojao snažan i kontinuiran pritisak međunarodne zajednice da se uspostavi vladavina prava, vladavina zakona i da počinioči kršenja najtežih oblika humanitarnog prava budu kažnjeni. Haški tribunal je uradio dio svog posla. Ja ga ne bih ovdje komentarisao. Pravosuđe domaće vrlo malo i mi smo svedoci da ovdje u Bosni i Hercegovini Kantonalni i Okružni sudovi su procesuirali određeni broj počinilaca teških krivičnih djela raznih zločina, Državni sud takođe. Ali kada sve to sagledate onda će zaista najveći broj zločinaca, nažalost, ako bude ovakav tempo procesuiranja, ostati nekažnjen. To svakako ima vrlo frustrirajuće, da kažemo, refleksije na, prije svega, žrtve ali istovremeno i na jednu cjelokupnu situaciju u društvu gdje se stvara jedan osjećaj bezakonja, gdje se stvara osjećaj da zločin i nasilje daju rezultat i da ostaju nekažnjeni. Mislim da bismo trebali da učimo na primjerima nekim. Čak ovih dana smo imali godišnjicu obilježavanja stradanja u Jasenovcu pa smo evo i danas svjedoci više od, koliko ima godina, ne znam tačno u ovom momentu, 60 da se ti brojevi kreću, do 20 puta se razlikuju od onih brojeva od 700 000 stradalih pa do broja 30 000 stradalih. Mislim da to treba biti, da kažem, jedna vrsta opomene i potenciranja odgovornosti svih onih koji, na neki način, učestvuju u određenim društvenim procesima. Koja je to zapravo velika odgovornost na svima nama i koliko se, zapravo, zahtijeva da se prestane ukazivanje samo na onu drugu neku stranu, kako je ona počinila zločine, kako ona nije preuzela odgovornost a istovremeno ne postoji nikakva spremnost da se prihvate činjenice, saznanja i dokazi, da kažemo, o jednoj odgovornosti sopstvene etničke grupe ili neke vojske u kojoj je eventualno neko, da kažem, i bio. Takođe smo svjedoci da u društvu postoje veoma različiti prikazi nekih događaja. Zašto se ono desilo i

kako, ko je u njemu učestvovao i čija je odgovornost danas za te masovne žrtve, pogotovo kada su u pitanju civilne žrtve, žene, djeca, stariji. Bosna i Hercegovina nije sama kada je to pitanje u regionu. Mi smo svjedoci da i u zemljama sa nešto manje problema nego što je naša, i u Hrvatskoj, i u Srbiji postoje negativni procesi, postoje vrlo ozbiljni problemi, na Kosovu takođe. Mislim da je to, zapravo, jedan od pokazatelja zašto nam je potrebna Inicijativa. Zato što je puno toga nedefinisano, nesređeno. Vrijeme radi svoje i zaista bi bilo za sve nas potpuno poražavajuće da ta istina, na neki način, da kažemo, polako se gubi, nestaje ili da se smanjuje mogućnost da se u narednim godinama i u nekom narednom, daljem vremenu sazna tačno o tome šta se i gdje dešavalo. REKOM nam je potreban da bismo pokazali da žrtve nisu zaboravljene i da ih se ne sjetimo samo pri tim nekim godišnjicama, komemoracijama, kada političari dolaze i kada, nažalost, ponovo politički profitiraju na vašoj ili našoj nesreći. Istovremeno smo svjedoci da ti političari nisu preduzeli ništa ili ne preduzimaju ništa kako bi se otkrila sudbina 12, više od 12 000 nestalih i danas u Bosni i Hercegovini. Siguran sam, a vi to isto vjerujete i znate, da u političkim, vojnim i policijskim strukturama postoje pojedinci koji sasvim dobro znaju gdje su masovne grobnice, gdje su sahranjivani ubijeni ljudi. To je sigurno. I sad je samo pitanje zašto ne postoji politička spremnost, evo, 14 godina nakon rata, da se te, da kažem, tajne otkriju i da stradali mogu makar biti dostojno sahranjeni, predana tijela njihovim porodicama. Sve dok se to ne desi, dok imamo u Bosni i Hercegovini 12 000 porodica koji tragaju za svojim nestalim, trebamo biti potpuno uvjereni u ovoj zemlji neće biti ni mira, ni razumjevanja, ni sreće, ni međusobnog poštovanja. Postojeće želja za osvetom, postojeće mržnja i postojeće plodno tlo za budući konflikt. Zato, kažem, ova regionalna komisija bi mogla da izvrši jedan pritisak na Vlade u regionu da se nađe mehanizam koji će, jednostavno da kažem, primorati one koji znaju podatke o masovnim grobnicama ili o stradanjima dati te podatke i da se nađu posmrtni ostaci. Takođe mislim da nam je REKOM potreban i zbog toga da bi se izradio tačan registar žrtava i gubitaka. Evo, do prije godinu-dvije dana smo imali priliku slušati o tome kako je u Bosni i Hercegovini stradalo, čak je bilo podataka o 300 000 do 500 000 ljudi. Pa se sjećamo kako se na Kosovu vodila propaganda kada je govoreno tamo, da ne kažemo, o desetinama hiljada ljudi koji su ubijani ili koji su ubijeni. Mediji i politika radi svojih političkih ciljeva su, naravno, te brojeve preuveličavali pa ste onda imali da stalno neko manipuliše nekim brojevima. Jedno istraživanje koje možemo prihvatiti kao relevantno, iako nije završeno, govori o tome da u Bosni i Hercegovini broj stradalih je negdje, govori se o broju do 100 000. Dakle, oko 100 000. Međutim, mislim da je izuzetno važno da REKOM podrži jednu Inicijativu za stvaranje tačnog registra žrtava u svim zemljama regiona. Skrivena historija ljudi bi trebala biti otkrivena aktivnostima u REKOM-u. Mi ne znamo, vrlo često, za patnju drugih ljudi. Ne znamo za stradanja. Ne znamo kroz šta su sve ti ljudi prošli i zbog toga u društvu vrlo često i ne postoji spremnost da se solidarišemo s nekim, da razumijemo nečiju patnju bez ikakvog, kako bi rekao, političkog stava, bez ikakvog ignorisanja, bez relativiziranja. Jednostavno da zaista prihvatimo činjenice o tome da su se u ratovima na prostoru bivše Jugoslavije dešavali zastrašujući, monstruozi zločini koji su, prije svega, bili u funkciji sprečavanja pomirenja naroda nakon rata. Politike koje su vođene tokom rata, koje su dovele do rata koje i danas, nažalost, vrlo snažno utiču na procese u zemljama u regionu su bile svjesne da što zločini budu teži i što budu monstruozniji, što budu više zastrašujući da će proces pomirenja, izgradnje povjerenja ići vrlo teško. Nekome kome su stradala djeca, kome su stradala bliža rodbina, jednostavno vrlo teško može oprostiti takvu vrstu zločina, pogotovo zbog same monstruoznosti na koju su takvi zločini vršeni. Nisu se desili u toku oružanih dejstava, u borbama između oružanih formacija, nego su se desili nenaoružanim, da kažemo, nezaštićenim civilima, ženama i djecom i zbog toga je, zapravo, ta dubina i tragedija ali istovremeno i mržnje, zastrašujuća. Ona će biti smanjena samo ako društvo pokaže jednu vrstu spremnosti da razumije žrtve, da se solidariše sa njima i da pokaže jednu humanost. Zbog toga će REKOM pokušati, zapravo, da ta Komisija koja bude

formirana, upravo zato ste i vi danas ovdje, da vidi zapravo šta vi želite da ona ostvari, šta vi mislite da bi se aktivnostima te Komisije trebalo realizovati, na koji način ona može smanjit patnju koja je i sada evidentna i kod žrtava i kod svih onih koji su prošli kroz različite oblike tortura ili kod onih koji ne mogu da nađu svoje stradale. Zbog toga, i o tome treba razgovarati, kako bi rekao, jednom vrstom posebne odgovornosti jer je očigledno da procesi nakon oružanih konflikata u regionu ne idu u pravcu izgradnje povjerenja, ne idu u pravcu traganja, recimo, neke vrste reparacije prema žrtvama, prema stradalima ili prema onima koji su imali gubitke, ne idu u pravcu suočavanja sa istinom ma kakva ona bila. I što je meni uvijek bilo interesantno. Evo, ja sam razgovarao sa velikim brojem vas koji ste ovdje, i siguran sam i sada, da niko u ovoj sali, kao i prije par dana kad smo bili u Bijeljini ili Srebrenici, niko od vas ne bi podržao bilo kakvo prikrivanje istine. Niko od vas ne bi podržao bilo kakvo falsifikovanje, laganje. Svako od vas će reći „Mi jesmo da se zna šta se desilo, mi jesmo da ljudi odgovaraju koji su to počinili i mi hoćemo da se utvrde činjenice“. I upravo zato ta Komisija se i želi formirati. Veliki broj počinilaca će ostati nekažnjen. Neko ko živi u Bijeljini, gdje ja živim nikada neće recimo saznati možda nešto što se dešavalo u Livnu, čak ovdje u Prijedoru ili u nekim drugim mjestima. Možda neki ljudi ne znaju što se dešavalo nekim ljudima u Konjicu ili, ne znam, nekim mjestima kao što je Sanski Most i tako dalje. I zbog toga, ova Komisija treba da otvori jedan ogroman prostor za svjedočenja, da vi dođete da govorite tamo, da neko ko je evo već, ne znam, 15 godina nezadovoljan time što vidi, da su neki od tih počinilaca zločina slobodno šetaju gradovima gdje živite danas, da ih niko ne ispituje, da ih niko ne procesuiru. Ali, ta Komisija treba da otvori mogućnost da neko kao žrtva dođe i svjedoči pred tom Komisijom i da svoj iskaz i kaže tačno šta, gdje, i kada kako mu se desilo, da to, kao što je neko od vas rekao, ostane negdje zapisano, da ostane jedan trag, da ostane jedno svjedočenje i da makar, da kažemo, u tim dokumentima koji će ipak postati dio jednog, da kažemo, ne samo istorije, oni će biti dio našeg postojanja. Naravno, to sada otvara mnoga pitanja ali evo, kažem, na mnoga od tih pitanja će ove Konzultacije dati i odgovor. Ja znam da je većina vas umorna od tih raznih obećanja, od brojnih Konferencija, okruglih stolova, priča i nerješavanja mnogih problema. Evo jutros sam, prije nego što ćemo početi, razgovarao s nekim od vas i ja vidim na vama jedno ljudsko nezadovoljstvo i prosto bih rekao neku tugu, patnju zbog toga što se skoro ništa ne pomjera, ništa se ne rješava. Ja ne mislim da ova Inicijativa može dati sve odgovore na sva pitanja. Ona može biti jedan značajan pomak da se izvrši pritisak na Vlade u regionu, da se izvrši pritisak na politiku i da dobiju jednu poruku da su zapravo ljudi umorni i od patnje i od mržnje i od lažnih obećanja i od toga da, ono što je najtragičnije, pokušavaju da nađu svoje nestale tokom rata a da se oko toga pravi neka vrsta politike ili političke trgovine i manipulacije. Ono što može da ohrabri je činjenica da kada govorimo o, evo, kažem, na nivou, recimo, tog razumjevanja između udruženja žrtava, između udruženja logoraša, udruženja nestalih da se tu zapravo uvijek nekako dođe do sličnih ili potpuno istih stavova. Međutim, onda kada se uđe u neki politički kontekst onda se zauzimaju, u suštini, politički stavovi koji, u velikoj mjeri, onemogućavaju te ideje da budu realizovane i te probleme da budu riješeni. Tako da iskustva iz svijeta su pokazala da ovakve komisije mogu dati jedan snažan doprinos rješavanju tih otvorenih problema. I zato smo mi danas ovdje sa vama na ovim Konsultacijama da vi zapravo kažete kako vi vidite tu komisiju. Šta vi mislite šta ona u sebi treba da sadrži? Kakav njen mandat treba da bude? Ja sam isto učesnik ovog procesa kao i vi i mi želimo taj proces samo da podržimo. On nije u onom smislu da je nešto napravljeno pa da se stavlja pred vas da vi sad to prihvatite. Ne. To je potpuno drugačije postavljeno. Vi učestvujete u kreiranju toga. Vi možete kroz ovu Inicijativu da upravo pažnju skrenete na suštinska pitanja kojima se vi bavite, koja pokušavate vi da riješite. I ne moramo oko ovoga, naravno, bilo bi iluzorno očekivati da se mi svi složimo u svim elementima. Ali mislim da se svi možemo složiti u jednom. Ako ova Komisija uspije da riječi, da kažemo, jedan dio napetosti, problema, potrage

za nestalima, da uspostavi jednu nit više povjerenja, razumjevanja, mislim da će i to biti jedan snažan doprinos. Većina vas ima izuzetno veliko iskustvo kada je u pitanju komunikacija sa ljudima na terenu. Ja sam uvjeren da većina vas koja je ovdje prisutna, prije nego što će doći ovdje, je razgovarala sa članovima organizacije koju predstavljate, sa ljudima koji su, na neki način, uključeni u ovu problematiku, sa porodicama žrtava, sa ljudima koji su prošli neke torture. I mislim da svojom nekom diskusijom zapravo ne mislim da možete dati doprinos sada u smislu samo danas ovog razgovora ovdje. Sve ono što budemo danas govorili će biti zaista snimljeno pa poslije stavljeno na papir i bit će izvučeni zaključci. Evo ja sam nabrojao neke od razloga zašto mislim da nam je ovaj REKOM svima potreban. Te razloge sam čuo, opet ponavljam, od mnogih ljudi sa kojima sam kontaktirao u Bosni i Hercegovini. Ali bi bilo dobro da danas, evo, i vi ovdje, na neki način, date doprinos ovim Konsultacijama time što biste upravo dali neki prijedlog... Kako vi vidite tu Komisiju? Šta bi ona trebala da radi? Ko bi trebalo da budu njeni članovi? Kako bi ona trebala da funkcioniše? Kako da konačno napravimo nešto u regionu što će pokazati da da nismo zapravo zaboravili šta su to one univerzalne, humanističke vrijednosti, kao što je poštovanje drugih ljudi, kao što je bogatstvo razlika, kao što je uvažavanje i solidarnost sa onima koji su patili ili koji su stradali. Tako da će ova Komisija biti zapravo jedan od doprinosa demokratskoj konsolidaciji društva, da će ona na neki način promovisati i pomirenje i da će ona vjerovatno biti od pokazatelja Vladama u kom pravcu bi trebalo da idu neke reforme u društvu, pravne, institucionalne. Jednostavno kako učiniti da u društvima možda uspostavimo vladavinu prava, koju očigledno u ovom trenutku nismo u potpunosti uspostavili. Prema tome, kažem još jednom, ja želim da vam se svakako zahvalim što ste došli. Vaš dolazak pokazuje jedan interes za ovo o čemu ćemo razgovarati, ovo je najvažnije zapravo da shvatite da ste dio jednog procesa koji vi kreirate. Niko neće taj posao uraditi, niti će bilo ko pokušati da vama nameće neka rješenja i da vama savjetuje šta je to dobro za vas. Svi smo mi ovdje potpuno ravnopravni. Svi smo mi učesnici. Sticajem okolnosti ja ovdje danas govorim ali sutra bilo ko od vas, da kažem, može. Imat ćemo uskoro ovaj jedan veliki Forum, veliku konferenciju u Budvi gdje ćete također imati priliku iznijeti svoje stavove. Najvažnije zapravo za ovaj proces je ono što ćete vi danas ovdje reći. Hvala.

Edin Ramulić: Hvala, Branko. Mi bi sad otišli na jednu kraću pauzu od pola sata. U međuvremenu su nam se pridružili predstavnici još nekih organizacija: Omladinski centar *Kozarac*. Ovdje mislim da smo propustili da se tu, iako je trebao sjest u ovaj centralni dio i predstavnik omladinskog udruženja iz Kozarca, mada je on danas vjerovatno u dvojakoj ulozi, i novinara i predstavnika te organizacije. Pa bi sada otišli svi tamo u hol, u restoran da popijemo kafu. Vraćamo se nakon pola sata. Hvala.

Zašto i kakav REKOM?

Edin Ramulić: Evo, ja bih sada otvorio raspravu, da se napokon svi uključimo u Inicijativu ovdje prisutni. Mislim da će nam se priključiti ovi koji trenutno nisu zajedno sa nama u sali, da će nam se uskoro pridružiti i da onda možemo neometano da nastavimo sa radom. Mi smo sada planirali da vi otpočnete sa vašim prijedlozima, sugestijama, primjedbama, pitanjima, sve ono što vas interesuje o načinu utvrđivanja činjenica, o Inicijativi, o dosadašnjem formiranju i te Koalicije i svega onoga što se dešavalo, o iskustvima drugih zemalja u utvrđivanju činjenica putem komisija, o modelu REKOM-a, kako bi to trebalo da izgleda, sve ono što vas zabrinjava, sve ono što vas interesuje, sve ono što možda imate ponuditi kao prijedlog. Pa bih ja pozvao vas za početak. Prvi dobrovoljci da se jave. Ja ću evidentirati redoslijed javljanja. Nije nužno da se odmah daju odgovori. Možda je dobro da nekoliko vas

iznese svoje komentare. Pa, evo, gospodin Mitrović se prvi javio. Pa, izvolite, gospodine Mitrović.

Nedeljko Mitrović: Zahvaljujem predsjedavajućem.

Edin Ramulić: Molim Vas, samo se predstavite.

Nedeljko Mitrović: Evo ponovit ću se ja ponovo. Ja sam Nedeljko Mitrović, predsjednik Republičke organizacije porodica zarobljenih, poginulih i nestalih lica. Ujedno da kažem, mi imamo dvadeset dve opštinske organizacije U Republici Srpskoj, u svim većim gradovima i imamo osam regionalnih odbora za traženje nestalih, tako da kažem, koji akciono, ne organizaciono, akciono pokrivaju cijelo područje Bosne i Hercegovine, praktično sve jednu opštinu. I djelujemo praktično odmah od 95-e godine ali formalno od 18.2.96. godine. I hajde, subjektivno ali mislim da smo najreprezentativnija organizacija iz Republike Srpske koja okuplja porodice žrtava rata, kratko rečeno. Dobro imamo, ne uključujući logoraše, oni imaju svoje organizacije i ne uključujući čak i civilne žrtve rata, jer oni imaju svoju organizaciju mada nije toliko prisutna u javnosti i aktivnosti ali mi ovaj dio nestalih civila također pokrivamo i to nam je bio, tako da kažemo, osnovni zadatak odmah od rata. Ali kako se ko identifikovao on prelazi u kategoriju, normalno, poginulog i ostaje u našoj organizaciji. Kasnije su se i drugi pridružili nama tako da mi, zaista, u tom smislu, djelujemo od rata na ovamo i četiri-pet oblasti pokrivamo. Evo ja ću spomenut samo tri, radi znanja. Prioritet nam je proces traženja nestalih, druga oblast nam je socijalno-materijalna pitanja i treća oblast procesuiranje ratnih zločina, upravo o čemu mi, utvrđivanje istine i činjenica i tako dalje. Imamo jedan, kako da kažem, kapacitet i mislim da bi u međusobnim odnosima ispunili ciljeve i pomogli i jednim i drugim. Kod ovih projekata na čemu vi radite i ja pozdravljam Inicijatore u tom smislu jer smatram da je, ne ulazim u motive medijatora ali cilj je mogu reći čak plemenit i human. Samo je u pitanju obuhvat odnosno predmet što je ovdje bilo polemike i metoda, odnosno način kao doći to tih rezultata koje ste vi ovde spominjali. I mi se tu isto takođe sukobljavamo sa našim opredeljenjima ali smo definisali, ja ovde želim da istaknem, ali predsjedavajućem dajem slobodu da me upozori ako malo pređem s vremena ali ovo je materija o kojoj se može puno govoriti. Da ne bi uskratio vreme i drugim učesnicima i nastojajući da jedna moja rečenica ne bude polemična u smislu negativnog konteksta i da ne povredim nijednu žrtvu rata koja je ovde prisutna. I kad smo prvi put dobili poziv za ovakve sesije, mi smo veoma ozbiljno analizirali i definisali smo nekoliko preduslova koji bi po nama obezbjedili jednu univerzalnost ali i ravnopravnost u pristupu utvrđivanja da li činjenica ili istina. Mada je to, ja razumijem, vrlo može bit velika razlika. A može bit i blisko tako da se preklapa i tu moramo biti vrlo oprezni. Odnosno, da raščistimo situaciju. Kad kažemo činjenice, koji sveobuhvat činjenica da uzmemo u obzir, jer gospodin Edin je već spomenuo što mi dosta s rezervom govorimo da li prihvati sudske presude bezrezervno ili ih izložiti takođe jednoj kritici, odnosno analizi. Ne ulazim sad u konkretne detalje vezano za to. Ali, evo, ja ću da vas podsjetim koji su to naši stavovi vezano kao uslove da bi ovaj cjeli projekt imao jedan pozitivan trend. Prije svega, **mislim da ćete se svi složiti s tim da cijeli projekt mora biti depolitizovan. Ne znači da mi ne uključujemo političke institucije. Bez njih sigurno da ne možemo. Ali kad kažem depolitizovano u smislu politikanstva, manipulacije.** Čini mi se da je to gospodin Todorović to tako definisao. I to je takođe naš izričit stav. Zato smo ga po nekom rangu stavili i broj jedan. Drugo, vrlo je važno, moram reći, i mi imamo tu primjedbi, ne na prisutne, evo odmah da se ogradim, ali neću spominjat ni ime. Medijatori ne smiju biti pristrasni i ne smiju biti kompromitovani u dosadašnjim aktivnostima. A mi nemamo, nažalost, takvu ocjenu za sve koji su na čelu ove Inicijative. Znači, u fazi pripremanja ovog projekta, ti medijatori ne smiju da se bave paralelnim ili sličnim aktivnostima koji njih može

dovesti u situaciju da budu pristrasni ili jednostrani. A mi dosadašnju takvu praksu imamo i što nas posebno iritira i dovodi kompletan projekt u sumnju. Koji su motivi, koji su zadaci tih ljudi koji žele nas da povedu u tom pravcu, koje mi u načelu pozdravljamo. I vjerovatno, kad se sve to iskristališe, da ćemo biti zajedno sa svi ostalim koji to pozitivno ocjenjuju, i aktivni učesnici u tome, i pomoći koliko se može pomoći. Treći uslov je, treba da bude ono što sam već u uvodu na neki način rekao. Polazna osnova treba da bude, uslovno rečeno, brojčano nula, nepristrasno, bez ikakvih predrasuda, bez unapred definisanih opredelenja, presuda, zaključaka i tako dalje. To je jedino što može obezbjediti ravnopravnost i da neko nije favorizovan ili neko nije u podređenom položaju. Četvrto bi trebalo biti da upravo predstavnici udruženja žrtava rata postignu najviši stepen konsensusa i saglasnosti. Zbog čega? Jer oni imaju tu najveću moralnu i svaku drugu snagu da budu aktivni akteri ovog procesa i da dadnu maksimalnu podršku ovom projektu i onda je za očekivati da će se i doći do jednog cilja kojem, nadam se, svi iskreno težimo. Normalno da cijeli proces, po meni, kad već pokrene se, u pripremnim aktivnostima možda i ne toliko, ali u afirmativnom smislu treba biti transparentan, jasan, cilj vrlo precizno definisan. I ono što sam rekao, metoda i način da bude određen, da nema improvizacije, da nema posebne, pogrešne interpretacije. Jer ja moram spomenuti dva loša iskustva u Bosni i Hercegovini koji su doživjeli ili doživljavaju fijasko. Zato što nije bilo određene preciznosti. Evo spomenuću, mi sa našeg stanovišta komisija za utvrđivanje stradanja svih u Sarajevu. U startu je kod definisanja mandata, otvorena je jedna mogućnost da se paralelno čak i u prioritetu utvrđuje... utvrđuju materijalne štete što nije bio osnovni zahtjev i motiv za formiranje komisije. Bio je cilj da se utvrde, prije svega, žrtve rata. I zbog insistiranja, sad neću ni da spomenem koga, da ne bi otvorili i skrenuli pažnju na drugom pravcu, ta je komisija, pored uloženog truda, rada, potrošenih sredstava, doživjela debakl. I mi ćemo pokrenuti inicijativu da se ponovo ona reaktivira. Ili, skoro novoformirani Institut za nestala lica. Ja mislim da i među vama ima koji su u procesu traženja nestalih nezadovoljni sa radom tog Instituta iz više razloga. Prije svega što su oni iz različitih motiva utvrdili neke prioritete u procesu traženja. Bojim se da je motiv prije svega procesuiranje ratnih zločina odnosno prikupljanje dokaza a ne izvorno humanitarni proces da se eshumiraju već poznate masovne ili pojedinačne grobnice. Evo ja ne idem dalje. Evo predstavnici bošnjačkih udruženja sa prostora Prijedora, koliko znam, nisu zadovoljni kao što ni mi nismo zadovoljni sa mnogim procesima. Tim više morate razumjeti još jednu stvar. Manipulaciju onim brojkama – 2000 eshumiranih, 1000 identifikovanih, neću sada reći odnos, mi smo potpuno nezadovoljni s tim odnosom. Jer ukoliko ovaj tempo se bude nastavio, to narednih 50-60 godina neće se riješiti a ne daju nam nikakve garancije ni u programu rada da će to bit kvalitetnije urađeno. I još jedna stvar koju ja želim da postaknem, ne što sam ja nacionalista ali ne može se sve u statističkim podacima podvest sve pod građane Bosne i Hercegovine. Morate me razumjet zbog čega. Upravo iz tih razloga da se ne vrši diskriminacija. Je li hiljadu identifikovanih? To je pohvalna cifra. Ali gospodo, prijatelji, kako hoćete da kažem, od tih hiljadu samo je 41 sa spiska nestalih iz Republike Srpske. Ne možemo biti zadovoljni sa tim. I još jednu da vam kažem stvar. Mi smo tražili pismeno da nam dostave spisak identifikovanih da se uvjerimo je li to tačno ili nije i također pregled lokacija eshumiranih na području Bosne i Hercegovine. Također da se uvjerim da li je u pitanju 2000 ili je to samo opravdanje potrošenih sredstava i utrošenog jednogodišnjeg ili godinu i po dana vremena. Jer kasnije su oni iznosili određene podatke gde nije u pitanju dve hiljade već dijelova tijela pa su oni otprilike sabrali da je to dve hiljade. To je manipulacija sa nama, sa svima bez obzira iz koje nacionalne grupe dolazili. E to je iskustvo koje mi moramo imati u vidu da ne bi napravili promašaj kod ove komisije ili ne znam kako je zvali. Jer sve što se prelama preko koljena, bolje možda i vremenom raditi na pripremi a da rezultat bude što bliže željenom i težnji onoj kojoj mi, nadam se, svi mi zajedno, iskreno pristupamo i jedni prema drugima moramo, prije svega, imati taj odnos da kažemo da su svi imali žrtve rata. Neću sada da govorim statistički.

Historija, dokumentacija će potvrditi koga ima više ali treba imat uvijek u vidu za svaku je porodicu bolno kad im je jedan ili dva ili ne znam koliko stradalo, nestalo i tako dalje. Ja to sa poštovanjem uvažavam i tako očekujem i sa suprotne strane. I svako je stradao u ratu a ne u avionskoj nekoj nesreći. I tako trebamo i tretirati. Eto, ne bi želio da vas više zamaram ali hoću još da podvučem o motivu medijatora neću da razmišljam. Podrazumjevam da je to iskreno, dobronamjerno. Cilj, takođe, koliko sam dosad shvatio, mislim da je takođe u liniji naših zahtjeva. Samo je u pitanju sad način, metoda da se dođe do toga. Hvala.

Edin Ramulić: Hvala Vam, gospodine Mitroviću. Vi ste to baš taksativno pobrojali šta bi trebalo da bude ispunjeno od uslova pa da i Vi u potpunosti podržite ovu Inicijativu, prije svega, a kasnije i taj model REKOM-a. Mislim da bi trebali sada da nastavimo dalje sa javljanjima. Ovo možda i ne iziskuje odgovor bilo koga od nas ovdje za ovim stolom. Ono što bih vam rekao, sve ovo što vi kažete danas to će se pojaviti u pisanoj formi, vjerovatno i u audio formi na sajtu KOREKOM-a. Tako da će ovo biti dostupno. Ovo je veoma važno što kažete, bit će uvaženo. Bit će uvaženo, sve vaše primjedbe, sugestije i kod ljudi koji su u tom tehničkom dijelu, koji imaju obavezu da sublimiraju sve ono što se dešava na ovim Konsultacijama pa da dođemo do jednog najoptimalnijeg rješenja kako u razvoju samih kapaciteta Koalicije tako i kod uspostave tog budućeg modela REKOM-a. Nužno je prije nego što počete govoriti da se predstavite i ponovo kažete organizaciju iz koje dolazite. Pa eto, ko se sada javlja za riječ?

Enes Alibegović: Jesam se ja? Ja sam se evidentirao. Da li me je gospodin predsjedavajući primjetio?

Edin Ramulić: Nažalost nisam Vas možda zbog kamere, ali evo.

Enes Alibegović: Jesam li sada primjećen? Mogu li se predstaviti?

Edin Ramulić: Da, da. Možete gospodine Alibegoviću.

Enes Alibegović: Hvala lijepa. Alibegović, Enes Dolazim, kako sam rekao na početku, iz Sanskog Mosta, objašnjavajući poziciju predsjednika *Udruženja civilnih žrtava rata* na području općine Sanski Most. Po vokaciji sam profesor političkih nauka i sociolog. Ostao sam bez čula vida. I sam sam žrtva prethodnog konflikta na Balkanu, odnosno u Bosni i Hercegovini, odnosno u Sanskom Mostu. I sam sam svjedok post-konfliktne sporosti oporavka društva, odnosno sistema. I u tom smislu biću radostan, ako se tako smije slovit u ovom vremenu i prostoru, ako budem mogao dati bilo kakav prilog kvalitetnijem osmišljavanju takvog klišea sistemskog načina postratnog oporavka društva. Nekoliko stvari je bitno kazati koje se mogu zvati hronološki slijed preduslova ovoga što nas je danas ovdje okupilo. Na čemu zahvaljujem svima onima koji su inicirali i zahvaljujem prostoru dobre volje svih ljudi koji su došli da danas zajedno trošimo vrijeme u eventualnom pokušaju konsultiranja oko određenih, otvorenih pitanja. Evo, u ovom slučaju REKOM. Konflikt u jednom društvu je vrhunac belaja, zla koji prekine dotadašnji sistemski uređen slijed običajnih, pravnih, socijalnih, ekonomskih i svih drugih odnosa. Još kad potraje koliko je trajao na našem prostoru onda ostavi jedan krater enigmatičnog i lošeg stanja u svim ovim oblastima koje sam pobrojao koje valja pokušati liječiti, oporavljati. Slušajući predhodnike uvijek se spotiče, a vjerovatno s pravom, odnos između političke volje predstavnika društva i nas koji smo na ovaj-onaj način žrtve ratnih dejstava pa ako hoćete u postratnom periodu i njihovog rada. Mislim na političare. Postavlja se objektivno jedno značajno pitanje: **Hoćemo li ostati na tomu da naša zapažanja fokusiramo na njihove propuste? Mislim na političare. Ili**

ćemo nešto učiniti da instrumentom pritiska koji demokratija, kao proces, ostavlja nama u emanet ili kao mogućnost, mijenjamo ambijent u njihovim glavama. Proces koji se danas ovdje, o kom se danas ovdje pokušava iskonsultovati ili jedan od pokušaja, vjerovatno će biti hronologija i niz drugih, ne podrazumjeva idealan izlaz u retoričko-intelektualnom obliku određivanja kako će to biti. Ali se fokusirajmo na zdrav pokušaj da radimo na tomu. Postavlja se nedvojbeno jedno pitanje. Je li ova komisija o kojoj govorimo REKOM, koji će biti rezultat naših razgovora, dogovora, plenuma, sesija tako, možemo to zvati i jednostavnije i malo drugačije, terminološki određenije, će biti možda, taj REKOM će biti možda loš ili dobar. Odnosno, može biti lošiji i bolji. Ali najlošiji će biti ako ne bude nikada predmet našeg pregovaranja, razgovaranja i konsultiranja. Metodologije koje mogu biti fokus izbornog karaktera za prilaz ovom problemu su, naravno, naglašeno osjetljive. Jer ih je proizveo konflikt među narodom, među narodima. I mi ne trebamo bježati, kako je rekao predhodni sagovornik, od kvalifikacija razlika, ali na zdrav način. Jer kvalifikacije razlika podrazumjevaju dijagnozu sociološki zrelo postavljenog ambijenta o metodološki zdravoj zastupljenosti svih onih koji će moći dati komplementaran prilog u radu ovog REKOM-a kako bi se ne radilo na zadovoljstvo svih, nego kako bismo bili zreli za kompromisne i druge međusobne, uvažavajuće norme kod rada ovakvog jednog tijela. Znači, smatram da ne trebamo čekati vrijeme da sazrijemo i da potpuno budemo oslobođeni postavljanja unutrašnjih pitanja jel' ovo dobro il' nije l' ovo dobro. Nego da se danas bavimo građom koja će opravdati ovomu skupu i dati za pravo da se ova Inicijativa vodi dalje ka realizaciji a da se otvorena pitanja koja se historija i postratni sukobi uvijek pred ljude ostavljali otvorenim, zatvaraju našim međusobnim, racionalnim, zrelim pristupom o ovoj problematici koju će REKOM pokrivati. Naravno je, da je teško očekivati od mene kao od Bošnjaka da, koliko god mi mislimo da je 14 godina daleko, od rata nije još daleko. Ni meni, ni jednom drugom narodu koji pripada ovdje. Ali je dovoljno daleko da smo danas u situaciji da se bavimo mišlju opravdanosti ovog o čemu govorimo više nego prije pet godina. I tu stvar treba da vidimo i osjetimo tako i da sa ovog, kako je rekao predhodni izlagač, da tražimo ona pitanja koja nisu teža od naše mogućnosti verifikacije zajedničke grupacije. Pa da s tim laganijim pitanjima koja su u fokusu ovog humanitarnog i socijalnog dijela, da utvrdimo nestanak, da dostojanstveno klanjamo dženazu, obavimo sprovod i tako dalje. Da od tih pitanja krenemo ka onim kompleksnijim. I da napravim kratki finiš, ne trošeći previše vremena a pokušavajući biti sadržajan, ono što sam rekao. Dakle, REKOM je tijelo koje je trenutno motiv ili Inicijativa svih nas, rekao bih, danas ovdje, sa sigurnošću. Kol'ko u čijoj glavi ima motiva, Inicijative i volje ne treba sada analizirati. Ne treba praviti preduslove za razilaženja nego preduslove za verifikaciju volje da kao grupacija radimo i počnemo raditi na ovom koristeći metodologiju koja će zadovoljavati sve ono što ne proicira nezadovoljstvo. Hvala lijepo.

Edin Ramulić: Da li se još neko javlja? Izvolite, gospodine.

Nikola Drljača: Ja ću ponoviti da sam, što sam već i rekao, Nikola Drljača iz Novog Grada, iz Opštinske organizacije zarobljenih i poginulih boraca, nestalih civila ali u isto vrijeme i član Republičke skupštine naše Republičke organizacije i njenog predsjedništva, i to od osnivanja do danas. Prije svega, ja bih se zahvalio timu koji je pripremao današnji ovaj skup s jednim vrlo prijatnim iznenađenjem, misleći na ono što smo zatekli na našem stolu. Ovo sam samo zaticao tamo kada sam u dugogodišnjem periodu minulom odlazio na neke Kongrese, pa me to podseća upravo na to. Drugo, kao što vidimo iz izlaganja uvodničara, reč je o REKOM-u. Reč je o nečemu, što ja mislim, da je možda, s obzirom na preku potrebu, usledilo i pokasno. Ali u narodu našem kažu da je bolje ikad nego nikad. Postoji opravdanje i svi ovi naponi koji se ulažu da dođe do REKOM-a. Ja još želim da kažem, zaista neću da dužim, jer pristalica sam da se obezbedi vreme adekvatno i za druge učesnike, ali ću ipak reći još

nekoliko stvari. Prije svega, ja **mislim da je primarno i najvažnije da ostvarimo pomirenje**. A Boga mi, i u tome ima posrtanja. Ima različitih ponašanja. Ima i onoga što odgovorni ljudi iz politike, bez obzira s koje strane, ne doprinose u dovoljnoj mjeri tome pomirenju. I valja ukazati na to, da se to, na određen način sa konkretnim stavovima i postupanjem eliminiše. Drugo, što bih rekao upravo na kraju ovoga izlaganja, da je moja želja da REKOM istinski zaživi, da funkcioniše u onom smislu kako ste vi u svojim uvodnim izlaganjima kazali. A u isto vrijeme podržavam i ovo što su istakli, evo dva učesnika prije mene, gdje posebno podržavam naročito ovo što je rekao gospodin Mitrović i ovaj gospodin iz Sanskog Mosta. Ja ću spomenuti još jedan zahvat koga činimo upravo ovih dana a to je po odluci Predsedništva republičke organizacije porodica zarobljenih poginulih boraca nestalih civila od 28. aprila da, kao glavni nosioc, u tom smislu je naša republička organizacija, da provedemo u stvari, u okviru opštinskih organizacija, radi se o nekih 35 opština, je li tako Mitroviću? Od Foče do Novog Grada, da provedemo u stvari organizaciju prikupljanja potpisa sa konkretnom identifikacijom ljudi s ciljem da se, nakon toga, obrade ti spiskovi i u aktivnosti daljnjoj republičke organizacije uputi zahtjev Vladi da formira komisiju koja će utvrditi broj poginulih. I kod svih naroda kako u Podrinju, Srebrenica tako i u Sarajevu tako i u drugim mjestima u kojima je to neophodno raditi. Još na kraju bih rekao samo to da u stvari se izborimo, to ću ponoviti, da na određen način sve ono što smo danas i što će se reći zaista, istinski zaživi u našoj budućnosti. Hvala vam.

Edin Ramulić: Hvala, gospodine Drljača. Pa, evo, ja mislim da bi sada bilo vrijeme da opet neko od ljudi sa ovog mjesta se obrati. Ja mislim da bi bilo dobro, pošto nam je ovdje predstavnic tih organizacija koje su fundamentalno dale input ovoj Inicijativi, gospođa Teršelič. Evo, ovdje je gospodin Drljača pomenuo da je njemu veoma bitno da REKOM dovede do pomirenja. Koliko je to vas motivisalo? Koliko zbilja može doprinjeti uspostava REKOM-ma tom pomirenju na ovim prostorima? Evo, gospođu Teršelič, izvolite.

Vesna Teršelič: To je vrlo zahtjevno očekivanje. Meni je izuzetno drago čut ovo pozdravljanje Inicijative ali kad kažete pomirenje, u diskusijama koje smo vodili do sada, ljudima je često bilo bitno da se napravi razlika između pomirenja, kao osobne odluke, i društvenog pomirenja kako bi se izbjegla bilo kakva pomisao da se nekom nešto nameće. Jer mislim da je izuzetno bitno da svako takve odluke donosi sam. A za procese društvenog pomirenja potrebna su desetljeća i prije nego što se bilo ko usudi reći *Možemo sada govoriti o pomirenju*. Imate dugo vrijeme normalizacije u kojem je možda baš utvrđivanje činjenica i traganje za nestalima na prvom mjestu. A znamo da je Međunarodni kazneni sud za ratne zločine u bivšoj Jugoslaviji, kad su se oblikovali ciljevi, među njima zapisao i tu želju i predvidio i značaj pomirenja, a da, kad pogledamo danas, kad je Međunarodni kazneni sud skoro na kraju mandata, veliko je pitanje koliko zapravo možemo sad govoriti o pomirenju. Mislim da još uvijek govorimo o podijeljenim društvima, da govorimo o činjenicama koje još nisu utvrđene, govorimo o neprocesuiranim zločinima i da još puno moramo raditi kako bi mogli reći da su se odnosi normalizirali u post-jugoslavenskim zemljama prije nego što bi uopće poželjeli govoriti o pomirenju. Ja vjerujem da bi REKOM svakako dao bitan doprinos na duge staze i pomirenju. Ali evo, još bih jednom ponovila da **ne znam hoće li se riječ pomirenje naći u dokumentima koje ćemo mi predati vladama baš zbog bojazni da bi ljudi koji su ojađeni, koji su direktno pogođeni, koji su direktno stradali, mogli to shvatiti kao nešto što se sad možda nameće**. A mislim da je odluka o osobnom pomirenju jedna duboko osobna odluka i da utvrđivanje činjenica sigurno doprinosi da je eventualno neko donese. Evo ja bih se sjetila riječi Nobelovca Elie-ja Wiesel-a, iz jednog drugog rata. Sjetila bih se šta je on rekao prilikom otvaranja spomenika u jednoj od godišnjica oslobođanja konc logora u Aušvicu i uputio na to da se ne može oprostiti, a oprost dovodim u vezu sa pomirenjem, u ime onih koji

više nisu tu. Dakle, svako od nas može oprostiti za sebe i može pružiti ruku i svako ko je stradao, ja se nadam da će imati to iskustvo. A mogu se samo nadati. A u ime onih koji više nisu tu, koji su ubijeni, zapravo niko ne može oprostiti u njihovo ime. I, čini mi se da je to jedno ograničenje koje je meni važno. To je moje osobno mišljenje. Kad je Elie Wiesel to govorio, ja sam nekako prepoznala to nešto bitno i za mene i mislim da je to evo, jedna bitna granica koje trebamo biti svjesni. I sad sam ja zapravo govorila, potaknuta ovim što je Edin kazao i možda je dobro da završim s tim riječima.

Edin Ramulić: Evo, gospodin Mitrović je pomenuo da je veoma bitno obezbjediti depolitizaciju čitavog ovog procesa, odnosno, obezbjediti uključanje političara ali na jedan efikasan način da oni doprinesu ovome. Evo, ja bih zamolio gospodina Todorovića možda da nam on ovdje kaže kad je taj optimalan trenutak kada će političari biti uključeni i na koji način. Jer znamo vrlo dobro da je otpočetak zamišljeno znači da ovu komisiju uspostavljaju vlade, odnosno parlamenti u državama nastalim raspadom bivše Jugoslavije. Pa, evo, gospodine Todoroviću, izvolite.

Branko Todorović: Mislim da, mi svi znamo da, nažalost, političarima je vrlo često najvažnije, zapravo i primarno, njihov ostanak na vlasti. Mislim, mi smo svjedoci toga bez obzira na, možda je neko od vas i član neke stranke pa možda još ima zapravo priliku direktno se uvjeriti zapravo u to koliko su politike vrlo često surove. Sada da ne proširujemo, znamo da smo svi skloni ponekad postavljati neke političke teorije i priče ali da je bilo mudrosti, da je bilo odmjerivosti politike, da je bilo kulture i dijaloga, spremnosti za dijalog do rata vjerovatno ne bi ni došlo. Međutim, tu se mora vidjeti i naša odgovornost, odgovornost svih građana. Ne mislim samo na vas koji ste ovdje. A to je da nekako mi imamo neku vrstu dvojstva ličnosti. Kad sad mi razgovaramo ovako, ja nikad nisam sreo nigdje nikoga u Bosni i Hercegovini u proteklih 15 ili 17 godina da će reći *Ja podržavam politiku zločina. Ja podržavam politiku etničkog čišćenja. Podržavam politiku razaranja.* Ali kad dođu izbori, oni koji su vodili te politike dobiju odjednom vlast, u većini slučajeva, neću reći da je uvijek. Pa onda se zapravo pitamo, koliko mi sami jedno govorimo a drugo, na neki način, kada su prilikom izbora radi. I ja se bojim, kažem, da politika manipuliše svim i svačim čega se dohvati, čim ima priliku u pravcu ostvarivanja određenih političkih ciljeva. Tako da ja ne vidim, u ovom trenutku, iskrenu neku političku spremnost da se ovi procesi podrži. Ne vidim ni spremnost da se podrži ono što vi radite u vašim organizacijama. Ne radi se tu samo o tome da Vlada ili neka Ministarstva daju vašim organizacijama novac kojim ćete vi platiti struju, vodu, transport, prevoz i one osnovne troškove. Radi se o tome, koliko Vlada istinski stane iza ovih ciljeva. Evo o kojima je gospodin Mitrović maloprije govorio. Na primjer, neki od tih ciljeva mogli su biti ono što će Vlade da ostvare, pogotovo evo uzmimo pitanje ovih komisija. Pomenuli ste Komisiju u Sarajevu, pomenuli ste Institut za nestale osobe. Zašto Vlade ne naprave jači, konkretniji, veći napor da se ta pitanja riješe? Recimo ili neka druga, bilo koja koja su očigledno neriješena. Kažem još jednom pitanje nestalih. Mi svi znamo da postoje informacije u vojnim, policijskim i političkim strukturama o masovnim grobnicama, ili o počinocima nekih teških zločina. Postavlja se pitanje zašto se to ne otkrije. Zbog toga što to nekome nije politički profitabilno i možda će u nekom trenutku kada procijeni da mu to politički odgovara, to i uraditi. Prema tome, politika i u Bosni i Hercegovini i u regionu. ona je, zarad održanja na vlasti, spremna da podiže tenzije i nepovjerenja i napetosti i da ponekad odvrati pažnju od ekonomske krize, od nezaposlenosti, od korupcije, time što će se u tom trenutku neodređeni problemi potencirati. Ja recimo, mogu, evo, da se zapitam. Vidim ovih dana neki političari kritikuju pravosuđe. Dobro, u slobodnom društvu svako treba da ima slobodu riječi ali se pitam nekad šta su čekali desetak godina pa da sad odjednom se sjeti da ga kritikuje. Zašto to nisu govorili ranije? Zašto ga ne kritikuju na jedan drugi način a to da

kažu, recimo, da sudovi na primjer govorim, u Republici Srpskoj očigledno nisu spremni da previše procesuiraju Srbe. U Federaciji očigledno nisu spremni da procesuiraju Bošnjake i Hrvate, nego bi oni da procesuiraju one druge. Iza toga opet stoje određene politike. Prema tome, politika će vjerovatno, kao što je probala dvije hiljade, ja mislim, prve godine, kada je u Bosni i Hercegovini napravljena jedna ideja za Nacionalnu Komisiju za istinu i pomirenje, i kada je ta grupa koja je to radila prvu godinu dana, dostavila prijedlog zakona o toj Komisiji Parlamentu, tačno Zlatku Lagumdžiji i Krešimiru Zubaku, koji je u to vrijeme bio Ministar. Oni su taj prijedlog zakona i tu ideju o pomirenju, dakle, treba da znate, ja sam učestvovao u jednom dijelu te aktivnosti, stavili u ladicu i to više nikad nije vidjelo javnost, odnosno nije ušlo u parlamentarnu proceduru. Zašto? Zato što su oni procijenili da to nije u njihovom interesu. Jer bi onda neko mogao, eventualno, neko od njih mogao dovesti u pitanje gdje ste bili i šta ste radili. Prema tome, snaga jednog društva zavisi od toga zapravo koliko građani mogu da sami urade neke Inicijative, neovisno od toga da stalno očekuju da to političari urade za njih. Ovo što radi REKOM, dakle, u najvećoj mjeri nije u interesu onih politika koje imaju odgovornost za događaje tokom rata ili čiji su neki vodeći ljudi učestvovali u tim događajima i ja mislim da će zapravo, suština i prijelomni trenutak za ovaj projekat biti u onom trenutku kada ova Inicijativa koja već sada okuplja ogroman broj i pojedinaca i nevladinih organizacija u regionu, napravi taj dokument, recimo o tom REKOM-u, i da ga Parlamentima ili Vladama zemalja u regionu. Tad će se oni naći pred jednom vrstom izazova. Oni to naravno neće htjeti da rado prime niti o tome da raspravljaju, barem ja tako pretpostavljam. Međutim, postojaće pritisak međunarodne zajednice koja ovo prati, naravno, što se radi, daje podršku ovoj Inicijativi kao nečemu što je u suštini jedan značajan proces i za ove zemlje u sklopu evropskih integracionih procesa. I međunarodna zajednica, ja očekujem, će onda vjerovatno reći, Vladama i Parlamentima *Pa čekajte, vi morate o tome da razgovarate. Vi to morate staviti u parlamentarnu proceduru.* Naši političari neće moći to u tom trenutku izbjeći. Na nama je zapravo jedan veliki zadatak da mi naše političare stavimo pred tu vrstu izazova. U krajnjem slučaju, oni nisu Bogom dani nego smo ih mi birali. Mislim da moraju uvažavati ono iza čega će stajati, u tom trenutku, milion potpisa građana u regionu. Nadam se da ćemo toliki broj potpisa uspjeti prikupiti. Prema tome, vi ste i sami već ranije govorili, ne treba, od politike očekivati da ona podrži nešto što nije u tom trenutku u sklopu njihovih političkih interesa, ali nisu ni politike sve svemoguće pa da one sva pitanja rješavaju. Vi znate vjerovatno iz udruženja iz kojih dolazite. Ona su riješila probleme koje ljude imaju. Nije ih riješio niti Premijer, niti Ministri, niti članovi predsjedništva, niko drugi i rješavaju samo onoliko koliko vi imate snage da ih primorate, da ih pritišćete, da se s njima borite. Ja znam da to nije vama lako. Vi ste njima jedna vrsta presije koju bi oni najradije da možda ne gledaju, da ne slušaju, i tako dalje. E tako će biti u ovom REKOM-u. Tu mi treba da bez obzira na bilo koju vrstu pripadnosti, već je neko isto rekao maloprije kad je govoreno, rečeno je. Dakle, problemi su zajednički. Neovisno od etničke, religijske, regionalne, entitetske ili državne neke pripadnosti. Imaju ih problemi ovakvi ljudi i na Kosovu, Crnoj Gori i u Makedoniji. I jednostavno, to je nešto gdje ovaj REKOM treba zapravo da kristališe nešto što je nama svima zajedničko. Mi želimo činjenice, želimo istinu, želimo pravdu, želimo vladavinu prava, zakon. Želimo konkretne podatke. Jednostavno smo svi zajedno umorni od tih nekih manipulacija koje nisu dosada razriješile ovakvo jedno teško naslijeđe rata.

Edin Ramulić: Hvala, gospodine Todoroviću. Mislim da postoji taj operativni plan, iako, možda, poprilično malo deprimirajuća analiza od gospodina Todorovića. Mi vrlo dobro znamo u kakvom političkom ambijentu živimo, ne samo u Bosni i Hercegovini nego u čitavom regionu, ali postoji taj operativni plan da se pred Parlamente zemalja, da se pred vlade do kraja 2010. godine izade. Ono čime mi možemo doprinjeti da ti Parlamenti usvoje i stanu iza ovog REKOM-a prije svega, da im ponudimo model koji neće odbiti. Dalje, ono što

ćemo uradit, niko neće moći ignorisat činjenicu da će se tada iza Koalicije stajati više stotina organizacija. Već sad se taj broj približava broju od 200. Tada ćemo možda imati nekoliko, čak i hiljada organizacija koje će stati iza toga. Ono što je veoma bitno niko, nijedna Vlada ne može ignorisati tih milion potpisa koji će se prikupiti. Nijedna Vlada neće moći ignorisati ono što bude i uvjet i pritisak međunarodne zajednice. Koalicija ima u planu da se ova ideja promovira i u centrima moći u Vašingtonu, Briselu i svim drugim centrima koji mogu uticati na Vlade u regionu, da stanu iza ovog REKOM-a, da ga finansiraju, da ga pomognu na sve moguće načine, davanjem dokumentacije i svega ostalog. Evo, sad se javio gospodin iz Omladinskog udruženja Kozarac. Izvolite.

Ervin Blažević: Hvala. Ja sam Ervin Blažević, dolazim iz Omladinskog udruženja *Mladost* iz Kozarca. Želim da pozdravim sve prisutne i možda iz razloga što dolazim iz omladinskog udruženja, želio bih ukazati na to da je jako bitno i potrebno da se omladina uključi u ovu jednu ovakvu komisiju. Mi smo svi ovdje manje-više, da kažem, stariji koji znamo šta je SFRJ, šta je *Bratstvo i Jedinstvo* i tako dalje. Međutim od '92. u svim narodima odrasla je jedna populacija omladine koja je odrasla u getu jednom, bez nekog dodira sa drugim nacionalnostima. I moje lično mišljenje je da kroz njihovo učešće u ovakvim jednim skupovima bi dalo možda više da osjete te neke druge. Samo to suočavanje sa činjenicama sa prošlošću dalo bi neke bolje rezultate u budućnosti. A mislim da je upravo ta omladina, ta budućnost. I iz tih razloga mislim da bi REKOM, u tom smislu, trebao više omladinskih organizacija da ima u svom radu. Naravno će ova udruženja vaša, malo imaju veći kredibilitet za to ali omladina je bitna tu da uči, da stvara neko iskustvo iz svega toga. Svi govorimo o nekom tranzicijskom vremenu od nekih, ne znam, desetak godina. To je ta neka omladina koja će sutra bit sa 30 godina, koji trebaju donosit te zakone i bit u toj politici i tako dalje. Eto, toliko od mene.

Edin Ramulić: Hvala. Evo sada gospoda iz Ključa. Izvolite.

Šefika Muratagić: Još jednom, ja sam Šefika Muratagić, izvršna direktorica nevladine organizacije *Ključ budućnost* iz Ključa. Učestvujem u Konsultacijama od sesije u Prištini i osjećam potrebu da danas podijelim sa vama mišljenje o značaju i ulozi komisije. Prošli put na sesiji u Tuzli sam dosta onako burno reagovala, uglavnom izrevoltirana izjavama pojedinih predstavnika pojedinih nevladinih organizacija za koje, evo danas ću iskreno reći, mislim da su bile indoktrinirane od loših političkih opcija. Na sreću, danas ne moram reagovati burno jer evo vidim da danas idu fini, pomirljivi tonovi, da su danas ovdje prisutni ljudi koji žele pomoći rad ove Koalicije iskreno, nesebično i ja sam sretna i želim sa vama podijeliti moje mišljenje i moje iskustvo u svemu ovome. Dakle, sasvim slučajno, moja organizacija se ne bavi isključivo traženjem ili pomoći pri traženju nestalih i ubijenih. Uglavnom se ona bavi potporom svim demokratskim procesima. Ali kad sam otišla prvi put u Prištinu bila sam pomalo zbunjena koja je moja uloga u tome. Međutim, ponoviću ono što sam rekla u Tuzli kad sam vidjela za stolom gospođu Kandić, gospođu Teršelič, gospodina Tokaču, ja sam znala da sam na pravom mjestu. I bilo mi je veoma čudno u Tuzli da neke organizacije koje su došle na sesiju, da se pitaju da nisu možda zalutale, da ih neko neće prevariti. Bilo mi je jako čudno da su uopće došle i da postavljaju i dalje pitanja, da su i dalje sumnjičava ako vide ko vodi ovu sesiju, dakle, osobe od povjerenja. Mislim da svi koji još uvijek imaju sumnje, ili koji žele unijeti nekakve smutnje u rad ove Koalicije, da zaista bolje da odustanu. Neka ovo ostane jedna pozitivna Koalicija, dakle, jedan pozitivan proces, možda najpozitivniji u ovoj državi i u regionu naravno i neka se njemu priključe ljudi koji zaista iskreno misle učestvovati i pomoći u svemu ovome. Hvala. Toliko.

Edin Ramulić: Hvala. Mislim da bi bilo dobro sada da se opet osvrnemo i na ono što je gospodin Mitrović rekao u početku. On je naglasio da je njima veoma stalo da ova Komisija ima za polazište nulu. Pa bih ja gospodina Ivaniševića zamolio, i na osnovu iskustava drugih komisija u drugim državama, da li je to možda najbolji pristup, da li treba da Komisija da krene sa istragama od nule ili da li treba da eventualno koristi i šta da koristi kao činjenice koje su već na neki način utvrđene.

Bogdan Ivanišević: Pa, ja se, u stvari, slažem sa gospodinom Mitrovićem ali ...! Druge komisije nisu imale iza sebe veliki broj sudskih presuda koje bi onda mogle da uzmu ili ne uzmu u obzir u svom radu. Tako da, teško je sada crpiti direktno neko iskustvo iz primera drugih. Drugde, najpre je bila komisija za istinu ili kako se već zvala u raznim zemljama, pa su kasnije počinjala suđenja. Negde još nisu ni počela suđenja. Prosto još uvek nema uslova za krivično procesuiranje. Tako da, ne mogu na osnovu drugih iskustava da kažem šta bi trebalo da bude. Uostalom, generalno rečeno, ja iskustva drugih nisam izneo kao nešto što obavezuje bilo koga. Uostalom, iskustva drugih su dovoljno različita da nije uvek lako ni iznaći zajednički nazivnik, nešto što bi bilo čvrsto pravilo koje „mora“ da se sledi. E sad, u kojoj meri sa slažem sa gospodinom Mitrovićem, slažem se da bi ova Komisija trebala zaista da, kako da kažem, pretrese ili prevrednuje sve već postojeće podatke koji su u javnom domenu, bilo kroz sudske presude, bilo kroz izveštaje organizacija za ljudska prava, razne druge izvore koji već postoje, policijske izveštaje, ne znam, novinske tekstove, možete da zamislite već dosta takvih stvari. E sad, ovaj deo „ali“. Ali, ja ipak mislim da pravosnažne sudske presude, ako neko smatra da postoji nešto u tim presudama, kad je reč o utvrđenim činjenicama – o tome sad govorim, ne o nečijoj krivici ili nevinosti za izvršenje dela – ako neko smatra da je nešto u tim presudama netačno, pogrešno, onda je na njemu teret dokazivanja da je to zaista netačno, pogrešno. Dakle, presude pred domaćim sudovima, pred Međunarodnim sudom, u domenu u kom su utvrđivane činjenice, to su činjene na osnovu vrlo detaljnog dokaznog postupka. To su pravosnažne presude. Dakle, odlučeno je prvo na jednom nivou pa onda opet u žalbenom postupku. To ne znači samo po sebi da je sve od prvog do poslednjeg što piše u tim presudama, o činjenicama, tačno. Ako neko ima dokaze s kojima smatra da može da ospori ono što u presudama piše ili da dopuni ono što u presudama stoji, nije kompletno, moje je lično mišljenje da bi on bi to mogao pred REKOM-om, pred jednom ovakvom komisijom i da učini. Dakle, u tom smisli, kada je reč o pravosnažnim sudskim presudama, mislim da bi trebalo da postoji pretpostavka da ono što je u njima utvrđeno – da je tačno. To bih mogao da odgovorim na ovo pitanje. Mogu li samo da, kad već imam mikrofona, vrlo kratko da, za manje od minut, se osvrnem na nekoliko stvari koje su rečene. Možda da malo diskutujemo o tome. Meni bi bilo, u stvari, zanimljivo isto da se možda javi neko, do sada su skoro sva izlaganja bila krajnje afirmativna, što u stvari me raduje, ali bilo bi zanimljivo da se javi neko ko je malo kritičniji ili skeptičniji u odnosu na ovu celu ovu Inicijativu, da imamo možda plodotvorniju diskusiju. Naravno, niko sada ne mora na silu da kritikuje ono što smatra da ne treba da kritikuje. Ali, ovo poslednje što je rekla gospođa Šefika... Mislim da je rekla da onaj ko još uvek ima sumnje, bolje da odustane, i da ostavi unutra one koji nemaju sumnje. Ja to tako tumačim. Opet moje lično mišljenje: ja bih još ostavio prostora za one koji imaju sumnje. Upravo ceo ovaj proces konsultacija služi tome da ljudi izlože svoje sumnje, da čuju razmišljanja drugih, pa da na osnovu toga odluče. Ima i vjerovatno onih koji nemaju nikakvu dobru volju, uključeni su u proces da bi minirali stvar a ne zato što imaju iskrene sumnje. Ali ima puno ljudi koji imaju iskrene sumnje, koji ne znaju dovoljno, koji iz raznih razloga se pitaju ovako ili onako, i dobro je da ostanu u procesu konsultacija. I tome služe konsultacije, i s tim u vezi želim da naglasim da je ovo proces u kom se po prirodi stvari okuplja jako puno ljudi koji o mnogo čemu različito misle. Među

vama sigurno kada biste o mnogim stvarima razgovarali ispostavilo bi se da veoma različito mislite o mnogo čemu. Ali, po prirodi stvari, jedna ovakva komisija mora da okupi ljude koji različito misle i Inicijativa mora da okupi ljude koji različito misle. U startu se mora računati s tim, i ne treba očekivati da učesnici u ovom procesu jednako vide šta se dešavalo, naročito ne u ovom trenutku, u Prijedoru, Gradišci ili bilo gde. Ali onaj minimum koji treba da imaju svi je ta minimalna dobra volja i želja da se nešto zajednički postigne, da se utvrde činjenice, da se vrati dostojanstvo žrtvama, pre svega kroz javna slušanja, ali i na druge načine. Evo, hteo sam još nekoliko stvari da kažem ali neću. Mislim da je stvarno važno da vi što više diskutujete i iznesete ono što vi smatrate.

Edin Ramulić: Evo, možda, prije nego što gospođi Karlici damo riječ, gospođa Teršelič bi imala da dopuni vezano za...

Vesna Teršelič: Samo kratko, na tragu riječi Bogdana Ivaniševića, moje bi recimo mišljenje, moj bi prijedlog bio da su pravomoćne presude, al' one koje su donesene u prisutnosti optuženih, baš zato što je u Hrvatskoj '90-ih bilo presuda koje su izrečene, koje su postale pravomoćne a optuženi nisu prisutni. I nisu imali priliku da se brane. Dakle, stavila bih neku dodatnu granicu. Samo to.

Bogdan Ivanišević: Samo jednu rečenicu u svezi s tim. Mislim da je ovo veoma osjetljivo i važno pitanje, želio bih da budem potpuno jasan. Ja sam insisitirao, govorim dakle o sadržaju presuda u pogledu činjenica. Znači, bilo je presuda, svi to vrlo dobro znamo, sa kojima mnogi nisu zadovoljni zbog visine kazne ili zbog toga što je neko uopšte proglašen krivim ili naprotiv, što je oslobođen. Ja ne govorim o tome. Ja govorim o činjenicama. Imate presude, kojima su mnogi veoma nezadovoljni, Međunarodnog suda za bivšu Jugoslaviju ili neke druge presude. Ali čak i u tim presudama jako puno činjenica je utvrđeno. Tamo gde su neki ljudi oslobođeni nije osporeno od strane suda da su počinjeni zločini, čak su vrlo detaljno opisani ti zločini. Dakle, u tom domenu, ako neko smatra da su tu presude omašile, da su propustile nešto ili da su nešto prepoznale kao zločin što, u stvari, nije zločin, tu ima prostora za REKOM da ponovo pogleda ako ima novih podataka.

Edin Ramulić: Dobro, ono što ima sigurno prostora je da sve te presude, većina njih ima prostora za dopunu. Nažalost, većina tih presuda nije poimenično utvrdila ni sve žrtve u tom zločinu koji su procesuirali a pogotovo nisu procesuirane sve one druge činjenice koje se odnose na stradanje tih ljudi. Evo, ja bih sada dao gospođi Karlici riječ.

Zdravka Karlica: Ja sam Zdravka Karlica, predsjednica Organizacije porodica zarobljenih i poginulih boraca i nestalih civila Opštine Prijedor. Ovo je vidim, po tački treba da budu predlozi i preporuke za rad REKOM-a. Jedino moram reći da sam možda prije dvije godine uključila se u ovaj, izišla sam na sastanke. Posebno mi je bilo, kad sam bila u Podgorici, gdje su se žrtve skupile iz svih krajeva da kažem bivše Jugoslavije. I mogu vam reći da sam jako, jako emotivno doživljavala kad su žrtve pričale ono što su one preživljavale. Mislim da je to nedostatak te istine, sve ono što su žrtve preživjele, vjerujte mi, ko to zna, za drugu stranu. Mi ovdje svi imamo neku svoju istinu. To sam često znam da kažem. Ovdje su svi, svaki narod na ovim prostorima ima svoju istinu. I vjerujte da teško dopire istina drugog naroda i druga tragedija, recimo, ljudi koji su nešto preživjeli a da to shvati neka druga strana. Ja iskreno, kad sam čula, recimo, za sve događaje u Prijedoru u kojem živim, iz kojeg nisam izlazila recimo, nikako, ni za vrijeme rata i ništa, ja, iskreno da vam kažem, da sam strašno doživjela kad sam samo čula samo koliko je djece, odnosno supruga ubijeno na ovim prostorima. Ja to iskreno vama kažem. Isto tako, smatram kad počnemo jedni drugim, vrlo je bitno da mi žrtve

jedni druge razumijemo. Odnosno, ostali narod mora da zna šta je doživio onaj drugi narod. Ja, meni je zaista, ovako malo, da kažem iskreno i smeta recimo, ne zbog žrtava, nego kad se spominje Srebrenica '95-e. Činjenica da se stalno kaže kako je tu, izginulo civila, a svi znamo da je bilo i vojske u Srebrenici i da su oni isto tako činili zločine nad Srbima, možda u manjem omjeru, ali su ga činili. I treba to reći. I treba sa se odgovara za svakog onog ko je uradio zločin, treba da odgovara. Ali ne možemo samo reći *Eh, ovdje su sve bili civili*. Ne, sigurno da ne. Ovdje je, u Prijedoru je urađeno to što je urađeno. Ali, vjerujte, bar ovaj narod s kojim, srpski narod u većini slučajeva ne zna šta su doživjeli ljudi u Prijedoru, šta su doživjeli u Kozarcu. Mi dosad nikad se nismo taknuli, nikad niko nije spomenuo medije koji su većinom doprinjeli do toga što se dešavalo. Uz ovo političare i mediji su dosta toga doprinjeli. Jesu da su oni u službi politike, ali ljudi, nama je dokazivanje istine zbog naših, naše djece. Da se ne desi sad da učimo o Jasenovcu, o Gradini, o nečemu što se dešavalo prije 60, 65 godina. Zato smatram, mi koji smo sudionici ovog svega, trebamo da pozdravimo i treba da zaista pričamo ono što se desilo. Hvala. Toliko.

Edin Ramulić: Hvala. Evo, sad se gospodin Musić javio.

Sudbin Musić: Dakle, eto ja da se opet ponovo predstavim. Ja sam Sudbin Musić, između ostalog Sekretar Udruženja logoraša *Prijedor '92* iz Prijedora, dakle, udruženja koje okuplja kako preživjele logoraše logora Omarska, Keraterm i Trnopolje i određenih nekih drugih mjesta zatočenja tako i porodice onih čiji se ovosvjetski život završio u tim mjestima o kojima sam rekao. Možda sam nešto malo duže od nekih, nešto malo kraće uključen dakle u aktivnosti oko REKOM-a. Eto koristim priliku da pozdravim i ovaj skup i naravno sve pohvale organizatorima. No, da nastavim. Gospodina Ivaniševića, ja uvijek, s obzirom na osjetljivost tematike kojom se bavimo, uvijek volim da budem dio nečega, pozdravljat nešto ali treba biti kritičan i pozitivno kritičan kada je u pitanju osmišljavanje. Ovo su ipak Konsultacije. Dakle, mi još uvijek stvaramo nešto i ovdje bi danas posebno pozdravio izlaganje gospodina Mitrovića i gospodina Alibegovića. Mislim da je gospodin Mitrović u početku ljudski, zaista, skrenuo pažnju na neke stvari s kojim se ja potpuno slažem, eto kao predstavnik bošnjačkoga naroda, a gospodin je Alibegović isto, eto, nisam nešto dovoljno stručan, dočarao nam je viziju nečega, u stvari, kako bi to trebalo na kraju sve da bude i na šta bi to i u ovim Konsultacijama trebali da obratimo pažnju. Ja sam u početku, meni je bilo žao, posebno kada je u pitanju Bosna i Hercegovina kao društvo koje je zaista kompleksno, društvo u kojem se treba još dugo, dugo raditi, kada je u pitanju suočavanje s prošlošću, pomirenje, koje je ovdje itekako osjetljiva tema. Ovi skupovi svakako su, ako ništa drugo, prilika u kojoj ćemo, da mi se uopšte i susretnemo jedni s drugima. I u tom smislu zaista su pozitivni. Rijetke su prilike da, recimo, udruženja porodica bošnjačkih žrtava, porodice srpskih žrtava ili hrvatskih žrtava imaju priliku da o nečem zajedničkom razgovaraju. Mi uglavnom susrećemo se, svako o nekom svom jadu i belaju i tako dalje. No, ono što bih ja volio skrenuti pažnju je sljedeće. Dakle, činjenica je da su Inicijatori REKOM-a bile tri organizacije, odnosno *Fond za humanitarno pravo Srbije*, *Dokumenta* iz Hrvatske i gospodin Tokača i njegov *IDC* iz Sarajeva. Dakle, ja sam to shvatio kao nekakvo trojstvo – ovi su iz Srbije, ovi su iz Hrvatske, ovi su iz Bosne i Hercegovine i to je bilo dobro. U određenom momentu je, dakle, gospodin Tokača, napustio. Njegovo mjesto su preuzeli, koliko vidim neki drugi. I nama se u ovome procesu priključuju uvijek neki novi i tako dalje. S obzirom da se ovdje radi o utvrđivanju činjenica ratnih zločina i drugim teškim povredama ljudskih prava na terenu bivše nam domovine, ja mislim da bi trebali ipak skrenuti pažnju i kada su u pitanju. Nama svakako treba podrška svih definitivno. Ali ipak ne smijemo dozvoliti sebi da, ja to barem tako mislim, ovo je evo možda malo subjektivno. Nivo udruženja žrtava nekoliko hiljada srozati na nivo i dovesti u isti rang sa nekom udrugom koja zastupa interese populacije

određene seksualne orijentacije. To je za mene, izvinite, ali neprihvatljivo. Ja moram reći ono što je. Druga stvar, dakle s obzirom da je Bosna i Hercegovina malo kompleksnije društvo, mislim da bi se o ovome timu koji vodi ove Konsultacije iz Bosne i Hercegovine trebali da pokušate da sebi nađete sagovornike u nekim još organizacijama, udrugama i da povedete računa dakle, i da to budu nekakve udruge i organizacije koje imaju već izgrađenu nekakvu reputaciju i koje su od uticaja na društvo. Ja sam bio prisutan kao predstavnik naroda kojem pripadam, ja sam svakodnevno suočen sa nekoliko desetina horor priča. Ljudi iz mog naroda, ja se trudim da to ne prihvatim tako, što eto podsjetim i pripadnike drugih naroda i skupina i kao eto, patriota i kao osoba koja voli svoju domovinu, koja je fina, šarena, multietnička, multikulturalna i tako dalje. Pokušavam se fokusirati na tu priču kao priču jedne od žrtava i onda ne trebamo biti začuđeni nekad i nečijom emotivnom reakcijom. Ovo posebno govorim kad je u pitanju gospođa Šefika i njena reakcija na reakciju gospođa iz, ja mislim da su to udruženja Srebreničanki i tako dalje. Posebno ovdje indoktrinirane određenim nekvalitetnim političkim partijama. Ne znam ja da mi ovdje imamo nešto i kvalitetno. Mi da imamo određene kvalitetne političke partije ne bi mi ...imaju neki koji su kvalitetniji pa smo mi eto njima možda indoktrinirani pa smo mi pozitivni. Znae, trebamo se paziti kad je u pitanju takva retorika. U svakom slučaju, ja odgovorno u ime Udruženja kojem ja pripadam sigurno podržavam ovu Inicijativu za osnivanje REKOM-a i dalje vam, dakle, stojimo na raspolaganju svim svojim kapacitetima koji su, eto, takvi kakvi jesu. Opet naglašavam da kada su u pitanju, dakle, prostori, ovdje ipak trebate posvetiti malo više pažnje situaciji u Bosni i Hercegovini, malo se više bazirati na nju, i bez obzira na, dakle, situaciju u nekim drugim područjima. Ipak je Bosna i Hercegovina, nažalost, još uvijek strašno podijeljena sredina. Eto. Izvinite ako sam bio malo duži.

Edin Ramulić: Hvala, gospodine Musiću. Mislim da bi bilo dobro prije nego što odemo na ručak... Izvolite gospodu Jakupović, može.

Senka Jakupović: Ja sam Senka Jakupović. Predstavljam udruženje *DIAKOM* koje se bavi dijalogom, mirovnim aktivnostima a u zadnje vrijeme i suočavanjem s prošlošću i imala sam priliku i ovdje i u Norveškoj da govorim na tu temu, a to je jako težak i bolan proces. Ovako, pozdravljam Inicijativu za stvaranje Komisije a drago mi je što sam danas ovdje među vama i svi oni koji su tu spremni su da govore istinu, i da se suoče sa istinom i da doprinesu da budućnost naše djece bude bolja nego što je sad. Jer zato i postoji potreba osnivanja ove Komisije. Sva naša djeca i djeca koja će se u budućnosti roditi nisu dužna da nose breme naroda kome pripadaju a ničim doprinjeli to nisu. Ono što bih rekla, postoji potreba za tim. A sad bih rekla nešto iz pozicije majke i žene. Do čega mi je stalo? Stalo mi je do istine. Zašto? Moj muž je isto tako 1992. godine odveden i prije godinu dana našla sam dio kostiju koje smo kupili tako duži period i dosljedno pokopali. Od tada, kako smo pokopali to, imamo mjesto gdje možemo otići, moja djeca i ja. I našli smo neki svoj mir. I jako mi je stalo do svih onih koji traže svoje nestale, da dožive taj mir nakon toliko godina i da znaju ta djeca gdje im je član porodice, nije sad bitno ko. Jako mi je stalo do ove komisije. A da bi ta komisija uspješno radila potrebno je da mi svi sebe jednom preispitamo, da se mi suočimo sa istinom. Koliko smo mi, a pogotovo članovi te komisije, iskreni prema sebi, prema onom što radimo? Jer obično ovi skupovi završavaju stvarno afirmativno i ja se slažem i tako i treba. Ali ponekad se vratimo u sredine iz kojih dolazimo, koji narod predstavljamo pa malo i drugačije pričamo. A mi moramo steći povjerenje svih onih koji znaju istinu, koji su žrtve da bi nama to ispričali. A stećemo povjerenje samo ako mi budemo pričali istinu. Ne čekajmo da političari nas podrže. Nama treba onaj narod koji je doživio to što je doživio i njihova istina, a političarima će se nametnuti pa će oni to sve da prihvate poslije. Eto, toliko. Hvala.

Edin Ramulić: Hvala, gospođo Jakupović. Mislim samo da prije ručka da se osvrnemo na ono što nam je ovdje nametnuo gospodin Blažević iz Omladinskog udruženja *Mladost*. Ukoliko mi sad današnju omladinu ne zainteresujemo za ovaj proces, za utvrđivanje činjenica onda se postavlja pitanje da li će ikome te činjenice biti važne nakon 50 godina kad nas ne bude. A osim onoga što mi želimo da znamo šta se desilo, želimo da ostavimo i tim generacijama poslije nas da znaju šta je bilo i da to bude preventiva, da se to više ne dešava. Pa ja bih sada opet dao riječ gospođi Teršelič da ona ukratko na koji su to način mladi do sada bili uključeni, na koji način će bit uključeni u ovaj proces.

Vesna Teršelič: Prvo smo pokušali i još uvijek činimo to kroz organizacije mladih jer su tamo gdje su mladi organizirani vrata otvorenija. I još smo 2007. godine održali Konsultacije u pojedinim zemljama, u nekim zemljama čak i u više gradova, u Hrvatskoj u Zagrebu i Osijeku. Imali smo regionalne Konsultacije organizacija mladih i mladih. A sada imamo ponegdje i lokalne. Ali ja bih rekla da to nije dovoljno. Mladi dolaze i na ovakve Konzultacije kao što je ova. Mislim da tu trebamo biti još kreativniji i trebamo poruke koje imamo uobličiti na način koji je pristupačniji mladima. A htjela bih s vama podijeliti jako lijepu vijest da je prije dva dana Mreža mladih Hrvatske, nacionalna mreža organizacija mladih u Hrvatskoj odlučila pristupiti Koaliciji, a Mreža ima više od 50 članica, tako da je to vrlo važan komunikacijski put i tim putem možemo doprijet do aktivnih organizacija. Al' tomu je prethodila jako duga debata među organizacijama mladih i mislim da je to izazov koji je stvarno pred nama i da je bitno da skupa razmišljamo kako sve što se ima reći o zločinima, učiniti dostupnijima. Jedno je kroz svjedočenja a drugo je baš kroz osmišljavanje tekstova koje inače dijelimo na ovakvim konzultacijama ili na forumima na način koji nije nužno tekst na 10 stranica ili 50 stranica za koji dosta malo ljudi ima strpljenja da ga čitaju a posebno Internet generacija. Još uvijek nismo svoje sadržaje preselili na Facebook, niti smo ih pretočili u video-poruke, niti smo ih uobličili, recimo, u formi stripa. I mislim da je bitno da razmišljamo i na taj način. Dakle, govorimo o vrlo teškoj temi, ali je bitno da razmišljamo kako je predstaviti na način koji je zanimljiviji mladima. Pa vam zahvaljujem za ovaj dodatni poticaj.

Edin Ramulić: Ono što smo se mi potrudili da zbilja na ovaj skup obezbjedimo veće učešće tih predstavnika omladinskih organizacija, nažalost, u međuvremenu, neke od organizacija koje su imale izgrađene kapacitete, recimo evo u Sanskom Mostu, su zatvorile vrata. Trenutno nisu aktivne. Evo, neke su imale ranije preuzete obaveze i aktivnosti pa predstavnici tih organizacija, nažalost, nisu mogli doći. Mislim da mi ozbiljno računamo na njih, pogotovo kada je ova Inicijativa oko prikupljanja potpisa i da će oni imati priliku, ova udruženja iz naših gradova da budu pozvani. Predviđene su i te regionalne konsultacije gdje će biti pozivane samo organizacije mladih. Ja bih sad da vas pozovem tamo da pređemo tamo na ručak. Oni koji su došli izvan Općine Prijedor mogu tamo kod Nermina Ramića da se obrate za isplatu putnih troškova. Ja bih vas zamolio, ostatak što nam je ostao radni da ostanete i nakon ručka. Mi ćemo ga pokušati maksimalno skratiti da možda ne ostanemo ovo vrijeme ali to opet zavisi od potreba koliko će vama to vrijeme trebati. Pa evo, ručak bi trajao sat vremena a bit će poslužen tamo u ovoj sali gdje smo maloprije imali kafu. To će biti onaj sto koji je ćirilčno slovo P. Tako je postavljen pa tamo možete da ručate. Hvala.

Edin Ramulić: Evo mogli bi da nastavimo sa radom, malo smo možda bi bili malo kasnije posluženi ručkom, pa smo izgubili nekih desetak minuta, ali imamo dovoljno vremena pred sobom, ukoliko završimo ranije vjerovatno neće niko bit nezadovoljan zbog toga ovdje. Ja bih prije svega, mislim da bi bilo najbolje da nastavimo tamo gdje smo stali prije ručka, da se još neko od vas ko želi da se obrati, da nam ponudi bilo kakvu sugestiju, ali ono što je Bogdan

Ivanišević naveo mislim da bi nam trebalo ono malo i više možda malo nekog kritičkog stava od strane vas. Treba nam nešto da nas navede da razmišljamo barem koji smo sad u nekom tehničkom dijelu da pokušavamo dati ovoj Inicijativi taj jedan zamah, u kojim ćemo zbilja postići te konkretne ciljeve a to nam je prije svega uspostava tog modela REKOM-a ali i i sav taj proces. Vjerujte da i ove Konsultacije koje se dešavaju širom regiona da i one veoma znače i da one same po sebi predstavljaju jedan i uspjeh i jedan od važnih ciljeva ukupnog ovoga procesa. Pa eto, da li ima neko raspoložen sad da još govori. Evo, gospođa Fatima Fazlić.

Fatima Fazlić: Fatima Fazlić, predsjednica Udruženja Prijedorčanki *Izvor* iz Prijedora. Evo ja se svima, prije svega zahvaljujem koji su se jutros obraćali. Zaista vidim da su bili i konstruktivni, i da se u njihovim izjavama moglo vidjeti i primjedbi i sugestija i pohvale. Šta želim reći, evo ja sam takođe iz porodice nestalog, do sada smo imali svi priliku čuti i vidjeti koliko je bilo osnivanja tih komisija koje su se bavile utvrđivanjem činjenica ili istine, kako znamo reći. Međutim sve te komisije su, evo neslavno završavale, pa možda se neki pitaju šta će nam sada ponovo još jedna komisija. Pa moje je mišljenje, evo da vam kažem, ovo je, kako vidim prva komisija, u kojoj ćemo mi, glas žrtve imati pravo učešća u tome, u utvrđivanjem samih činjenica. I zato smatram da je ovaj REKOM i pristup REKOM-u zaista vrlo važan, važan do puta i cilja kojeg mi kao, vođe ili predstavnici organizacija, pomažemo porodicama koje nisu danas ovdje. Zato bih vas molila da još jednom pogledate sve te spise, pogledate ovu izjavu, šta nam to REKOM može donijeti, i šta u stvari mi treba da tražimo od REKOM-a. Nadam se da ćete dobro razmisliti, i da ćete kao ja evo, imati to mišljenje da pristup REKOM-u je onaj pravi put da utvrdimo činjenice i da ta istina jednom bude istina, a ne priča koliko je zločina negdje se dogodilo, način na koji se dogodio. REKOM je taj koji će nam pomoći da svoju misiju zbog koje smo i osnovani, završimo do kraja. Hvala.

Edin Ramulić: Hvala gospođa Fatima. Evo izvolite gospodine.

Davor Sladaković: Moje ime je Davor Sladaković. Ja dolazim ispred organizacije za promociju mira i humanosti iz Novog Grada. Inače, osim u ovoj organizaciji ja sam i član Internacionalne lige humanista i vođen tom ideologijom, o promovisanju mira kao jedne velike vrijednosti, osnovao sam jednu lokalnu organizaciju sa grupom mojih prijatelja, u nadi da ćemo okupiti još više mladih koji će se baviti veličanjem značaja mira i doprinositi kroz raznorazne aktivnosti, tome da zemlja u kojoj živimo u kojoj postoje razlike bude bogatstvo a ne prepreka. Neposredno prije poziva za ovu Konferenciju, mi smo planirali sprovesti jedan projekat o prikupljanju dokumentacije i informacija, i svega onoga što bi otprilike moglo da potpomogne i doprinese radu ovako jedne Komisije, i zaista nam je želja da u tom aktivno i sudjelujemo. Mislim da je ovo jedna zaista dobra Inicijativa i da u njoj treba istrajati. Kako sam već uspio da čujem, i kako već svi znamo ovdje, da su osnivane raznorazne komisije koje su djelovale, a koje u principu nikad nisu završile svoj posao. Ovo je jedno složeno pitanje i jedna zaista veoma ozbiljna tema, izvinjavam se, zaista jedna ozbiljna tema kojoj treba ozbiljno pristupiti. Kažem da, mi kroz ovu organizaciju okrećemo se prema mladima, prema sportistima i imamo jedan cilj, a to je načiniti ovu zemlju bez razlika i bez granica i promovisati vrijednosti među ljudima u kojim nema političkih, vjerskih, nacionalnih i drugih razlika. U tom kontekstu, htio bih samo da kažem da smo mi zaista tu i da na našu podršku i naše aktivnosti možete računati.

Edin Ramulić: Hvala velika. Pa, ne znam, da vam ja možda nabacim nešto kao temu za razmišljanje, nešto kao temu za raspravu. Mi ovdje zaista imamo poprilično pred sobom jednu kompleksnu stvar. Naime, još u svijetu nije bilo primjera da se treba da se osniva ovakva Komisija, ovakvog tipa. Znači, veoma je kompleksna stvar, složena jer zahtijeva taj jedan

regionalni pristup. Svi mi vrlo dobro znamo da ovdje ne možemo izazvati ni izolovati niti jednu sredinu, niti jednu državu nastalu raspadom bivše Jugoslavije, da nju pomatramo kao slučaj. Nažalost, ovi događaji su bili itekako povezani i ove zemlje su bile itekako povezane u tim sukobima i veoma je bitno da imamo taj regionalni pristup. E, to nas sad dovodi do pitanja kako prvo na nivou ove Koalicije, kako prvo ono što su pomenuli, možda, Mitrović i gospođa Karlica, ono što je veoma bitno da se postigne taj jedan konsenzus među nama u tom sektoru civilnog društva, a možda je upravo najbitnije da se postigne to, taj minimum konsenzusa među Udruženjima žrtava. To je ono što mi možemo učiniti. To je ono što možemo doprinjeti i u čemu nas ne može niko, u stvari, spriječiti. To je ono što je do nas i to je ono, možda, što je pozitivno u tom procesu. Na tome trebamo raditi, na tome možemo doprinjeti. Drugi vid problema koji se postavlja pred nas je, u stvari, kako izlobirati, kao natjerati te naše Vlade u regionu da stanu iza tog regionalnog poduhvata, iza te Regionalne komisije jer sam o tako možemo obezbjediti da se za činjenice koje treba utvrditi u Bosni i Hercegovini dobijemo svu relevantnu dokumentaciju i sve relevantne sagovornike iz Srbije, iz Hrvatske ili gdje već da se nalaze. Isto tako, to se može primijeniti na bilo koju od zemalja koja nam je u fokusu. To je nešto što nam stvarno u ovom trenutku daje svima neku rezervu prema tome da li se to može desiti. Na svu sreću prošlo je dovoljno vremena, iako smo vjerovatno u mnogim aktivnostima zakasnili ali izgleda da nije ni bilo naše civilno društvo dovoljno razvijeno da pokrene jednu ovakvu Inicijativu. Prednost ove Komisije u odnosu na neke druge pokušaje, što je ovo zbilja nastalo u tom nekom civilnom društvu, poslijeratnim civilnim društvima, za koje ja smatram sigurno da su zdravija od svih drugih, nekih segmenata, prije svega, nekih političkih a i nekih drugih struktura koje postoje u ovim zemljama kao oblik organizovanja u bivšoj Jugoslaviji. Nastalo je u tom civilnom društvu. Treba da dobije tu podršku kako Vlada tako i, možda prioritetno, i podršku te međunarodne zajednice. Na neki način, podrška ta već postoji i dobar dio ovih aktivnosti se finansira uz pomoć tih međunarodnih izvora. A isto tako se računa ozbiljno na te centre moći da se iskoristi taj jedan pozitivan momenat koji je pred nama. Sve Vlade su zainteresovane da budu primljene u evropske integracije i mislim da mi možemo nametnuti, kao civilno društvo, da to bude jedan od uslova, jedna od obaveza za prijem u Evropsku uniju i to bi isto tako se moglo iskoristiti da te Vlade stanu iza ove Inicijative. Ono što mi možemo najviše uraditi je da, u stvari, kroz ove Konsultacije i pomoć raznih eksperata, da zbilja napravimo taj jedan model za koji niko neće moći naći dovoljno argumenata, nijedna Vlada da ga odbije. I drugi front koji morao uraditi je da zbilja okupimo sve ono što vrijedi u civilnom društvu i, prije svega, da Udruženja žrtava do kojih je pojedinim Vladama i pojedinim političkim strukturama još uvijek stalo da njih dobijemo, da većina tih organizacija bude i stane iza ove Inicijative. Mislim da nam to garantuje, plus ove stvari koje ćemo imati uporedo, ta jedna medijska kampanja i ta kampanja prikupljanja potpisa. Sve bi to moglo rezultirati da mi, možda, možemo već ozbiljnije pritiskati naše Vlade krajem 2010. godine, a da možda već 2011. imamo i formiranu tu Komisiju. Tu se naš posao isto ne završava. Tek onda ćemo tu vidjeti, razraditi modele, na koji način ćemo mi učestvovati, da li kroz ono što smo mi do sada radili, prikupljali, da to ponudimo, da li kroz davanje iskaza naših članova, da li kroz ovu strukturu zaposlenih u tim komisijama o kojima je govorio Ivanišević, da se tu radi o stotinama ljudi. Mi imamo tu jednu obavezu onda dalje da pratimo da ta jedna Komisija zbilja radi onako kako je zamišljeno, a onda imamo još tu jednu krajnju obavezu da pratimo kako će se ti zaključci, te preporuke Komisije, ustvari, provoditi, u zemljama gdje to bude prepoznato kao obaveza. Pa, eto, ne znam, možda u tom pravcu tog regionalnog pristupa. Obično se javi kod Udruženja žrtava ta jedna bojazan da će ta Komisija, u stvari, relativizirati, u nekim stvarima, žrtvu, kako ljudi koje oni okupljaju tako inače žrtava iz njihovog nacionalnog miljea. Isto tako postoji bojazan da će, osim toga, da bi mogli biti zakinuti i da bi mogli utvrđenim činjenicama, na neki način oštećeni, na neki način, predimenzionirana njihova uloga, recimo pripadnika njihovog naroda. To su neki strahovi koji postoje i koje bi

trebali, da svi s njima otvoreno razgovaramo i mislim da možemo pronaći prave mehanizme, a pogotovo ako se držimo utvrđenih činjenica, ako su to činjenice onda bi to trebale biti neosporne, da imaju tu dimenziju tačnosti, istinitosti i onda, na kraju, kada svi ti relevantni izvori budu prikupljene na jednom mjestu, onda će to na kraju pokazat i pravo stanje stvari i ne bi ni jedna strana trebala biti oštećena. Pa ne znam, da li bi, možda, neko iznio bilo kakvu sumnju. Volio bi, šta vi, ono, konkretno mislite. Šta je najteže ostvariti? Ali evo, gospodin Blažević se javlja.

Ervin Blažević: Pa, u tom smislu, mene zanima kako REKOM misli premostiti recimo, gledam primjer ovaj za traganje nestalih gdje tužilac na čijem se području desio zločin. Konkretno, recimo ovdje to bi trebao da bude u nadležnosti tužiteljstva iz Banja Luke. Međutim, te istrage ovdje, ne znam da li je to promijenjeno, skoro su vodili istražitelji iz Bihaća, jel' tako? Kad dođemo u situaciju sa suočavanjem sa tim zločinom kao što je gospođa u jednom ovom prije govoru rekla kako je u Srebrenici bio zločin ali postoji i onaj zločin koji su učinili oni vojnici Armije Bosne i Hercegovine. Međutim, u tom smislu, postavljam pitanje da li ćemo se mi baviti onim na našem terenu ili, hoću reći, odgovor za to trebaju tražiti Bošnjaci u Srebrenici a da mi ovdje, recimo, u Prijedoru treba da se bavimo dešavanjima u Prijedoru. Tako da, koliko god sam ja spreman priznati da je neko iz Armije, ali u Srebrenici počinio zločin tako treba i ovdje da se to isto radi. Hoću reći, da li ćemo mi, REKOM će uvijek pasti na plodno tlo tamo gdje su žrtve. Ja ću podržati ideju gdje je zločin nad Bošnjacima i obrnuto. U tom smislu, ne znam da li sam bio jasan. Hoću reći da ne bude kao sa tim istražiteljima koji na tuđem terenu traže, odnosno da ih kad i REKOM traži utvrđivanje tih činjenica, na svom terenu da radi, da se ja ne brinem sada i bilo Srbi ili Hrvati ili ovi iz Prijedora koliko je Srba u groblju Lav u Sarajevu. To tamo trebaju raditi Bošnjaci i Srbi koji su iz Sarajeva da dođu do tih činjenica. Toliko.

Edin Ramulić: Pa, mislim da možda će nam Ivanišević moći dati više tih praktičnih primjera kako bi to, u stvari, u praksi moglo da izgleda. Ali postoji ta otvorena bojazan da bi moglo ostati nekih područja gdje Komisija neće imati pristup svim dokumentima a i drugim izvorima. To je prije svega, svjedočenjima ljudi. Nažalost, postoje sredine u Bosni i Hercegovini gdje se ljudi nisu vratili u dovoljnoj mjeri da oni mogu biti pristupačni, recimo tim ekspertima iz Komisije. Mislim da mi nemamo taj problem u Prijedoru ali vjerovatno ga imaju recimo Srbi u Konjicu, vjerovatno ga imaju Bošnjaci u nekom gradu u Republici Srpskoj gdje se nisu vratili i gdje se nisu organizovali, ne postoje ni Udruženja žrtava. Ono što moramo svi znati da tamo gdje ne postoje kapaciteti u nevladinom sektoru, prije svega gdje ne postoje Udruženja žrtava da će i Komisiji biti veoma teško da utvrdi te činjenice. Ta Komisija će se oslanjat na našu infrastrukturu. Ta Komisija će se oslanjat, trebala bi se oslanjat i na ono što smo mi već učinili na tom polju utvrđivanja činjenica. I to jeste bojazan. Ali sa jednim modelom koji će razraditi do kraja to ćemo sebi sada zabilježiti da obavezno treba ekspertima u radnoj grupi koja će raditi taj model, trebaju staviti upravo to u taj model kako bi sve činjenice bile dostupne u svim mjestima i kod svih žrtava u svim strukturama. Imat ćemo taj problem. Daleko je teže doći do preživjelih žrtava Srba iz Hrvatske koji se nalaze raseljeni tako, ne žive u tim mjestima boravka. Nije to samo problem kod nas u Bosni i Hercegovini nego je kod nas, možda, najizraženiji. Ali imamo u regionu taj problem, kao što je slučaj sa Srbima koji ne žive na Kosovu više. Veoma će biti teško dolaziti do tih ljudi ali zato taj regionalni pristup pomaže. Da se radi samo o jednoj nacionalnoj državi, onda bi u stvari, u Hrvatskoj bi se samo utvrdilo stradanje Hrvata u Hrvatskoj. Oni bi bili dostupni. Vrlo bi teško bilo doći do srpskih žrtava koje žive u Beogradu, koji žive na Kosovu, koji žive u Bosni i Hercegovini. Zato je taj regionalni pristup kod nas veoma bitan, neophodan i to je nešto što svakako tim ljudima koji će izraditi taj model kako da se obezbjedi utvrđivanje činjenica i

tamo u tim sredinama. Vjerovatno će postojati i kad budu se Vlade složile, opet će biti u nekim sredinama protivljenja da se izuzme, da se da na uvid neka dokumentacija. I to će se trebat razradit, na koji način, uz koja ovlaštenja da se dolazi do toga. Ne znam da li ima gospodin Ivanišević to da doda.

Bogdan Ivanišević: Kratko. Vesna i ja smo sada razgovarali. Dogovorili smo se da ona u stvari objasni na kom tragu, kako se razmišlja o ovome o čemu ste vi govorili. Možda u strukturi te jedne građevine koja se zove REKOM. Naravno, razmišlja se o tome pošto ne postoje nikakvi gotovi projekti, konsultacije, od toga se nikada ne treba umoriti. Da se naglasi, konsultacije služe da se o svim tim stvarima razgovara ali ne postoji neki gotov projekat koji je neko negde smislio pa se sada ovde nudi. A ja bih samo rekao u dve rečenice da ima nekih drugih iskustava. Recimo u Peruu gde sam ja na početku rekao da je bilo 800 zaposlenih, oni nisu svi radili u jednoj zgradi niti u jednom gradu. Bilo je 5 kancelarija u različitim delovima države. Onda, nekim drugim primerima isto tako. Tako da, postoji taj način podele rada, da postoji neka centralna komisija, da to tako nazovem, ured komisije i onda, zavisno od ambicioznosti, veličine tog posla, i uredi po raznim delovima neke države. Naravno, onda se postavlja pitanje odnosa, jer ima negativnih primera. Na primer u Šri Lanci gde je postojala komisija za istinu, bilo je kao tri komisije koje su vrlo labavo bile povezane, toliko je to bilo labavo da su se bavile različitim stvarima, koristile različitu metodologiju, na različit način su pravile izveštaje, i to je bilo previše labavo. Dakle, to treba naći neku dobru meru kako da to ipak bude homogena stvar, a s druge strane da se uzimaju u obzir i specifičnosti date sredine. Vesna izvoli.

Vesna Teršelić: Kao što je Bogdan nagovjestio, raspravljali smo već o različitim uredima i ja se živo sjećam na prvom predstavljanju na tribini o Inicijativi za regionalnu komisiju u Hrvatskoj, koja je održana u Vukovaru, razumjet ćete zašto. One što su sudjelovali jako je brinulo što će bit s dokumentacijom. Da li će dokumentacija negdje putovati? I zbog iskustva sa Međunarodnim kaznenim sudom. Dokumentacija neće putovati. Dakle, dokumentacija će se koristit u krugu jednog ureda. Hoće li to biti zemaljski ili područni ured, to su sve stvari o kojima trebamo diskutirat, koje nam predstoje na Forumima i na Konzultacijama kako bi u prijedlogu Vladama bili jasniji. Dakle nije riječ o Regionalnoj komisiji koja će imati jedan ured nego će raditi kroz svoje područne, zemaljske urede. To je nešto o čemu trebamo još raspravljat. A i ovo je možda prilika da kažemo koju riječ ako imate sada snažnu argumentaciju za neka rješenja.

Edin Ramulić: Sad se javila gospođa Bosnić za riječ. Izvolite.

Zekija Bosnić: Ja sam se predstavila ali ne znam koliko je to sad zabilježeno. Još ću jednom... Ja sam Zakija Bosnić, predsjednica Udruženja žena Donja Puharska. Svakako podržavam formiranje REKOM-a i kroz razgovor, odnosno iz razgovora, slušajući gospođu Jakupović i gospođu Karlicu, nekako mi se javilo, ovako, ne znam da prokomentarišem malo. Nije mi jasno, evo, slušajući gospođu Karlicu kad kaže da ona nije, da joj nije jasno, da nije znala šta se u stvari desilo sa majkama u Prijedoru, a tako je blizu. Konkretno, njih su dvije toliko teritorijalno blizu da ne znaju jedna o drugoj šta se desilo. A i jedna i druga su civilne žrtve rata. Pa i treća sa moje lijeve strane, gospođa Refika. Možda bi bilo dobro, ovo je samo moja sugestija, da bi se one, malo više upoznale i da bi znale o svojim problemima, da bi razgovarale skupa, da bi što iskrenije nastupale zajedno. Mislim da bi trebalo to. Čini mi se da se to malo preskočilo jer ako se to ne zna, kako ćeš onda pričati o svojoj kolegici ili ona o tebi, ne znam koja, ako stvarno ne znate jedna o drugoj šta se desilo. Toliko.

Edin Ramulić: Da li bi se sada još neko javio za riječ?

Enes Alibegović: Je li mi došao mikrofoni? Jest. Hvala, predsjedavajući. Podrazumijevam da ste mi omogućili da još jednom...

Edin Ramulić: Izvolite, izvolite.

Enes Alibegović: ..probam kratko dati svoj prilog...

Edin Ramulić: Samo, zbog snimanja ako možete ponovo zbog transkribovanja da se ponovo predstavite.

Enes Alibegović: Aha, da se ponovo predstavim. Pa, hajde, evo Alibegović Enes iz Sanskog Mosta.

Edin Ramulić: E, hvala.

Enes Alibegović: Ako je dovoljno formi snimanja, mogu li nastaviti?

Edin Ramulić: Može, može. Izvolite

Enes Alibegović: Hvala. Treba nam, dakle, REKOM kao polazni osnov konsultativne težine koji će imati svoj procesni oblik ovoga o čemu sad razmišljamo i što u narednom periodu izražavamo kao nedoumicu i bojazan. Na kraju, svaki posao ima polazni osnov. Svaka zamisao ima fundusni, elementarni osnov koja do cilja trpi oblike dorada, promjena, izmjena, dogradnja, modifikacija, i tako dalje. Probao bih ovdje napraviti određeni odnos između nekoliko termina. Recimo, opravdanost i opstrukcija. Kada naši i razlozi i poteškoće, kada mi crpeći svoje razloge uspješno se suprostavimo, uspješno onome što se zove poteškoća, misleći na strukture REKOM-a i svemu ovome o čemu mi mislimo da sada trebamo za ovo ovako kratko vrijeme naći rješenja. Mi samo otvaramo proces i najbolje da tako shvatimo, da otvaramo proces i da ćemo se u okviru svojih individualnih integriteta involvirati svi zajedno u jednu cjelinu da to na što bolji način probamo strukturno i operativno osmisliti da funkcioniše. Koliko će rezultati biti, koliko će period implementacije biti, to je ono što uvrštava onda jedan cijeli niz, jednu cijelu hronologiju naših nedoumica. I to je ono na čemu će se testirati naša spremnost, profesionalnost i sveukupna strukturna vrijednost REKOM-a da odgovori vremenu i prostoru sa svim ovim komponentama. Ako htjednemo da sjedimo, da nam manje bude važno kako mislimo i kako radimo, a inače je Balkan s tim opterećen, tada ćemo produžiti vijek REKOM-a, odnosno stavljamo pod znak pitanja kvalitet njegovih rezultata i obrnuto. Onog trenutka, kažem, kad sam analizirao ovdje odnos razloga i poteškoće, htio sam kazati da kada razlozi pravilno budu iscrpljeni onda su oni opravdanje žrtvovanju naspram svake poteškoće. Jer svaka žrtva naspram svake poteškoće je manja nego proces koji se zvao konflikt na Balkanu. I, s druge strane, kada realiziramo dobro taj terminološki dabl ju – razlog i poteškoća – tad će opravdanje naših razloga smanjit mogućnost opstrukcije za one za koje smo mi sada sigurni da će se tako postaviti, a to su vladine strukture. Toliko. Hvala.

Edin Ramulić: Hvala.

Bogdan Ivanišević: Mogu li ja?

Edin Ramulić: Izvolite.

Bogdan Ivanišević: A je li se neko javio?

Edin Ramulić: Nije, nije. Trenutno niko.

Bogdan Ivanišević: Samo jednu rečenicu, povodom ovog poslednjeg što ste vi rekli gospodine Alibegoviću. Pošto se danas čulo više puta, potpuno to razumem, bojazan, nedoumica u pogledu predstavnika političkih elita, njihovog odnosa prema ovoj Inicijativi. Ja bih samo sugerisao da se tu isto bude otvoren, jer koliko ja pratim – ja nisam član Koalicije za uspostavljanje REKOM-a, ali pratim šta se dešava – nisam naišao, do sada, na izjave od stane političara koje bi, bilo direktno, bilo između redova, pokazale da se oni protive ovoj Inicijativi. Nisam naišao ni na mnogo suprotnih izjava, gde će oni da kažu da podržavaju tu inicijativu. Mislim da mi ne znamo, najjednostavnije je tako reći, ne znamo ni šta oni misle, ni šta će misliti. A to šta će oni misliti, jako puno će zavisiti i od toga koliko udruženja žrtava, nevladine organizacije, profesionalna udruženja, mladi, ženske grupe, razni drugi, koliko će, dakle, biti snažan zahtev koji će oni ispostaviti prema vlastima da se napravi ovakvo jedno telo, ovakva jedna komisija. Eto, samo bih hteo da tako napravim jedan mali poziv da se ne bude pesimističan, bez za sada nekih posebno vidljivih razloga koji bi ukazivali da treba biti pesimističan. Možda vas ja nisam dobro razumeo...

Enes Alibegović: Bez potrebe repliciranja, nego u smislu kvalitetnog dijaloga. Sva polučena dosadašnja iskustva s pravom postavljaju opravdanost ovakve bojazni ali ja barem, kao profesionalni političar, koji ne pripada miljeu politike, nego nevladinom sektoru, razmišljam da će naša, osjećaj čujnosti za našu problematiku biti jednak snazi našeg organiziranja. Evo. Toliko.

Edin Ramulić: Dobro. Mislim da mi imamo dobrih primjera, barem kroz ove Forume. Svaki od Foruma je bio otvoren za otvaranje nekog političara u toj zemlji. Evo, Ivo Miro Jović, član tadašnjeg Predsjedništva Bosne i Hercegovine, je otvorio Forum u Sarajevu i on nije iskazao protivljenje ovoj Komisiji. U Hrvatskoj je to bio Predsjednik Stipe Mesić. Bili su tamo i parlamentarci. Niko od njih nije iskazao protivljenje ovome. Čak šta više, svi su na neki način podržali ovo. U Srbiji je to bio predsjednik Skupštine Oliver Dulić. Sad evo na Forumu u Prištini, zadnjem, to je bio predsjednik Kosova. Mi imamo, za sada, jedan dobar input od strane tih najviših političara u zemljama u regionu, da oni nisu nezainteresovani i da oni nisu, u načelu, protiv formiranja te Komisije. E sad, taj model kad bude ponuđen njima na raspravu onda će to, u stvari, biti stvarni pokazatelj šta je tu što oni mogu eventualno iskoristiti u svojim kampanjama, u svojim politikama, šta je nešto što oni ne mogu nikako pomiriti se u tom modelu. Vjerovatno bi postojala bojazan kod nekih političkih struktura da bi utvrđivanje činjenica njima štetilo. Tako da je to nešto što nam predstoji ali ne trebamo, ono, hipotetički sada previše se bojati politika, previše se bojati struktura političkih koje odlučuju. Na kraju krajeva, ko će odlučivati o postojanju ovih Komisija. Ono što mi možemo istovremeno, i ja to zagovaram, u stvari, cijelo vrijeme, da razradimo te neke alternativne ciljeve ukoliko ne bude moguće uspostaviti tu Komisiju. Mislim, ako ništa, imat ćemo taj model koji će možda biti primijenjen, recimo, u Španiji. Oni isto imaju problem. Nisu se nikada, u vrijeme Frankovog režima, nisu se nikada suočili sa činjenicama koje treba tamo utvrditi. Ovaj naš model može biti od koristi kada se on i ne primjeni kod nas. Ali ono što mi možemo razvijati, možemo uporedo, i to bi veoma pomoglo toj budućoj Komisiji da otpočnemo taj proces prikupljanja činjenica, da jednostavno ono što mi već imamo u našim aktivnostima, što imamo već i na raspolaganju, i te ljude koji su još uvijek živi, svjedoci živi koji su možda najkorisniji kao što

su u sudskim procesima. Upravo ti živi svjedoci. Možda da već sad radimo na tome da te njihove izjave negdje na neki način, bilo putem nekog video arhiva, bilo putem audio arhiva, putem pisanih izjava, da to negdje već pohranjujemo da bi to bilo sve jednog dana predato na upotrebu i tim Komisijama ali i svim drugim institucijama koje se budu bavile prikupljanjem činjenica. Mi bi trebalo uporedo da razvijamo i to što su neki, možda, ciljevi, u ovom trenutku možda manje važni. Možda možemo već i prije formiranja te Komisije da započnemo sa tim procesom javnog svjedočenja žrtava. To bi možda mogli mi da organizujemo i sa našim kapacitetima civilnog društva što bi veoma bilo djelotvorno i blagotvorno u stvaranju te atmosfere koja bi doprinjela, prije svega, da svi ljudi saznaju o onome što se dešavalo u njihovim sredinama, a to bi bio dobar doprinos i tom nekom budućem pomirenju, barem na relaciji onih običnih ljudi koji nisu ni na koji način učestvovali u kreiranju te atmosfere koja je dovela do ratnih zločina.

Da li ima još neko od vas da bi tražio ili neka pojašnjenja ili da bi nam dao određene sugestije kako bi mi mogli već da te zaključke današnje formulišemo. Evo, nisam primjetio. Evo gospodin Garibović iz Udruženja logoraša. Izvolite.

Sabahudin Garibović: Ja vas pozdravljam sve prisutne. Ja sam Garibović Sabahudin, da ponovim, predsjednik Udruženja logoraša Kozarac. Koaliciju ovu REKOM-a podržavam u svakom pogledu ali neke stvari koje su mi se dešavale predhodnih par godina, hajd da kažem od 2006. godine kad smo prvi put prisustvovali Konferenciji u Beogradu, koju je, organizovala Nataša Kandić o zločinima na teritoriji Općine Prijedor. Želio bih na ovakvim skupovima. Moje je lično mišljenje da sama Komisija ili REKOM ili eventualno ovaj Inicijativni odbor koji je ovo organizovao da žrtve, žrtve ljude sa onim svojim izjavama bez obzira na nacionalnu pripadnost i vjersku, da tih ljudi bude direktno više prisutno na ovakvim skupovima i da oni nama eventualno daju moral jer mi smo volonteri u većini ovdje koji radimo i bavimo se sa ovim ili onim poslovima. Oni bi trebali biti ovdje i eventualno pričati o tim. I da se to, u stvari, kasnije prezentira i malo više pred političarima na koje eventualno tako možemo više uticati. Ovdje danas niko ni o čemu nije pričao. Sad, ispostavlja se da mi svi znamo u stvari ovdje, šta se desilo. Jedni kažu da ne znaju šta se desilo, drugi kažu da znaju ali ne žele pričati. A smatram da te žrtve treba približiti ovdje jer mi njih nemamo a kad dođe vrijeme da te iste žrtve daju nekakve izjave za sud, nebitno koji, da li Općinski, Državni, ovaj ili onaj u Hagu, te žrtve ne žele, jer kažu vi nas tražite nakon 17 godina. Imao sam prije nekih 20 dana iskustvo gdje sam tražio isto tako ljude koji su trebali dati neke izjave prvi put, nakon 17 godina. Tražim ljude da dođu dati iskaz. Šta u stvari se to njima desilo za nekakvih 17 mjeseci provedenih u zatočeništvu? Šta se desilo i eventualno da li mogu dati izjave naravno za sud koji se bavi eventualno svim tim zločinima koji su se desili. I nisam uspio dobiti ni jednog. Dobio sam ih ali nisu željeli, jednostavno nisu željeli prisustvovati i dati svoj iskaz. Šta će nam se desiti sutra? Mi se bavimo sa ovim problemom. Sve ove organizacije su u stvari uključene u probleme žrtava. Ajd da kažemo, neko od nas je žrtva ali ne možemo mi, ja ili bilo ko od vas, konstantno isti ljudi davati iste iskaze. Šta se to njima direktno desilo? Imamo mi. Mi sad govorimo da imamo hiljade i hiljade žrtava koje bi eventualno trebale dati iskaz. Ali ako ga jednom upotrijebimo da da iskaz, vjerovatno ćemo imati taj iskaz negdje zapisan i na kameri i na video kaseti i u nekom zapisu. Iskaz bilo koga. A oni koji su eventualno ovdje bili prisutni 2006., mi se sjećamo u Beogradu, u Sava Centru iskaza nekakvih ljudi koji su jednostavno ostavili sve prisutne bez daha. A mislim da bi i nas ostavili da je bilo danas takvih slučajeva bez obzira na vjersku ili nacionalnu pripadnost ljudi koji su eventualno, ajd da kažemo, žrtve, kao i ja sam ili bilo ko od vas, ali ne mogu ja svaki put na bilo kojoj Konferenciji ili eventualno, ovaj inicijativnom odboru, nije bitno je li ovakvom kakav je danas ovdje, davati svoje iskaze – šta se to meni ustvari desilo, od '92 do '95-e, nije

bitno. Ja vam se zahvaljujem. Podržavam ovu Inicijativu i smatram da će ovo jednog dana zaživjeti kao regionalna Komisija za utvrđivanje činjenica. Hvala.

Edin Ramulić: Kao što je danas neko već rekao, kako smo mi, gospodin Drljača, kako smo mi vjerovatno već dobrim djelom i zakasnili, naročito što dobar dio tih činjenica je otišao u grob zajedno sa svjedocima koji su mogli ispričati te činjenice, ali isto tako možda sad približavamo se mi tom nekom vremenu kada još uvijek ima smisla da mi pokrenemo nešto ovako i ovo je krajnje vrijeme iz razloga što se mi, evo uskoro, barem u Bosni i Hercegovini, približavamo tih nekih 20 godina od tih dešavanja kada nakon 20 godina to prelazi u ruke historičara. Znači tu više nema neke aktivne uloge niti nas niti bilo koga u utvrđivanju činjenica. Znači to će se onda samo svesti na rad tih historičara u raznim institutima i to će bit veoma ograničeno. Nažalost, mi imamo strašne pokazatelje u Bosni i Hercegovini pogotovo. Evo, mi ove godine, tek je Institut počeo da radi tu centralnu evidenciju nestalih. Svih ovih godina se odvija taj proces traženja nestalih a niko nikada nije sjeo da uspostavi evidenciju. Tek ove godine su oni krenuli sa uspostavom centralne evidencije nestalih, što je strašno. Propustili smo, barem javni sektor, institucije su propustile da utvrde bilo kakvu činjenicu, čak ni one činjenice koje su ovdje na nivou Opština, u matičnim uredima i to je poprilično, relativizovano sa utvrđivanjem smrti tih žrtava. I tu su nas doveli u jedan poprilično problematičan odnos ili okolnosti ili smrti nisu utvrđene u matičnim uredima u onim smrtnim listovima gdje su porodice ili su utvrđene okolnosti koje ne upućuju da je to žrtva rata ili su datumi smrti stavljeni, ne oni kad je ustvari ta smrt nastupila. To nas dovodi u isto jedan sukob određeni sa tim podacima koji postoje u institucijama i to će ova Komisija isto tako morati da ispravi. Ono što je bitno, ne smiju biti samo Udruženja žrtava zainteresovana, prije svega zato što, nažalost, nemamo dobro, dovoljno izgrađene kapacitete da možemo ovo iznijeti i kao model i da izlobiramo a i da pomognemo sa našim kapacitetima da te činjenice budu dostupne istražiteljima. Ono što je bitno, da moramo, danas smo to konstatovali, uključiti i te organizacije mladih tako da damo život ovoj Inicijativi, da damo tu neku mladu krv i energiju, pogotovo u onim poslovima kao što je prikupljanje potpisa i javne kampanje. Zatim je veoma bitno da tu budu organizacije za ljudska prava koje u stvari imaju najveće kapacitete i najveće iskustvo u tome. I veoma su nam tu bitne i vjerske zajednice. Bitne su nam sve organizacije koje se bave bilo kojim segmentom u civilnom društvu. Veoma nam je bitno da okupimo najširi front, da ne isključujemo nikoga, da ne dajemo, pogotovo mi iz Udruženja žrtava, ja mogu reći da dolazim iz takvog miljea. Ne smijemo tražiti da mi imamo tu vodeću ulogu, pogotovo tamo gdje možemo dobiti tu neku pomoć od organizacija koje nisu Udruženja žrtava. Možda, ako nema već neko od vas da da još neki prijedlog, da možda prođemo kroz ono što smo imali u raspravi pa da vidimo šta bi od toga mogli da uzmemo kao zaključke ove Konsultacije. To će sve biti prezentirano i na sličnim ovakvim skupovima, i na tom Forumu koji će se desiti krajem mjeseca u Budvi. Biće prezentirani i na sajtu KOREKOM-a. Ja bih možda počeo od onoga što je Mitrović Nedeljko iznio kao princip kojeg bi se trebali pridržavati. Moraju se obezbjediti preduslovi da se obezbjedi univerzalnost i ravnopravnost, znači, da svi budu ravnopravni u ovoj Inicijativi. Da li možemo staviti kao generalan zaključak da bi trebalo izložiti analizi sve do sada utvrđene činjenice koje trebamo koristiti? Dalje, da bih čitav ovaj projekat morao biti depolitizovan, da se političari i politike i te institucije vlasti moraju uključiti u ovaj proces odnosno nezaobilazni ali isto tako da se nikakvo politikanstvo, ne možemo mu dati prostora. Dalje, ono što je postavio opet Mitrović danas, da bi trebali obratiti pažnju da medijatori, znači ljudi koji su lideri u ovom procesu, a to su, prije svega, ove organizacije koje su i pokrenule Inicijativu a zatim i Koordinacijsko vijeće, znači koje je uspostavljeno. Sada će biti promoviran u Budvi i zvanični Statut Koalicije i biće predstavljeno i to u javnosti, Koordinacijsko vijeće koje u ovom trenutku broji koliko članova? 13. Mislim da je planirano, da će se još proširit. U ovome trenutku broji 13

članova. I to je zapravo Vijeće, krovno u donošenju tih konačnih odluka. Ljudi iz Vijeća žele da ovaj proces bude proces svih zainteresovanih organizacija a i pojedinaca koji se okupe u ovu Koaliciju. A isto tako će biti primarne sugestije i primjedbe i od organizacija ljudi koji nisu u Koaliciji a koji budu davali konkretna rješenja koja se mogu primijeniti. Mislimo da će se i na ovom sljedećem Forumu, dio njega će, u stvari, biti i Skupština tada organizacija i pojedinaca koji su do sada pristupili Koaliciji. Tako da će to biti i verifikacija tog Vijeća, isto tako da ćemo tad imati ustvari jednu dobru priliku da se eventualno to Vijeće, ukoliko postoje ozbiljne, argumentovane primjedbe od strane bilo koga da nekome nije mjesto u frontu ove Inicijative, da se jednostavno takve osobe uz argumentovane razloge, da eventualno ih stavimo po strani, da ne budu lideri ali da svakako ostanu u Inicijativi ukoliko žele i ukoliko mogu dati korisne inpute. Sad je možda opet za raspravu, ali možemo staviti i kao zaključak, sugestija da ta Komisija u budućem radu radi na način da ipak kreće od nule. Možemo eventualno da uzmemo sve do sada utvrđene činjenice, kako od strane institucija pravosudnih tako i ono što ste vi postigli u prikupljanju činjenica. Recimo, u Bosni i Hercegovini je Istraživačko-dokumentacioni centar već na neki način doprinio kod tog jednog preliminarog popisa svih žrtava, projekta kojeg su oni radili. Mi smo, recimo, ovdje u Prijedoru radili tu jednu bazu nestalih žrtava. Sve je to nešto što može koristiti ta buduća Komisija. Naravno, oni to treba prvo da provjere vjerodostojnost a drugo da eventualno urade dopunu, urade popravke ukoliko je to potrebno. Ono što je do nas i mislim da je to dobar zaključak sa ovih Konsultacija je da smo svi uglavnom stava da mi moramo, prije svega Udruženja žrtava, ali i organizacije koje imaju različit nacionalni predznak i dolaze iz različitih, recimo, kantona i entiteta u Bosni i Hercegovini, da svi moramo postići taj minimum konsensusa, da moramo postići tu jednu zajedničku platformu koju ćemo onda svi zajedno da podržimo, da stanemo iza nje. I ono što je još uvijek i predmet rada i u Koaliciji i u Koordinacijskom Vijeću, još uvijek se pokušava da se uradi taj jedan, jasno da se definiše, da se definišu svi ciljevi i da se sve mehanizmi uz pomoć kojih ćemo doći do tih ciljeva.

Vesna Teršelić: Pa ja bih možda samo dodala da je jasna bila volja i podrška, mada je možda ova Inicijativa došla i kasno, volja da REKOM istinski zaživi i funkcionira. I naglašeno je da je to prva Komisija u kojoj će žrtve imati direktan pristup samom procesu utvrđivanja činjenica i baš ću parafrazirati nešto što je rekao gospodin Alibegović – da će osjećaj čujnosti za utvrđivanje činjenica o zločinima biti jednak snazi našeg organiziranja. Ja mislim da iz Prijedora odlazimo osnaženi ovom podrškom i da smo ured širenja Koalicije i da nam je zapravo bitno čuti da ima novih zainteresiranih i ljudi i organizacija i da nam naprosto predstoji vrijeme u kojem ćemo nastojat potaknut neke koji se još predomišljaju ili koji su već dali načelan pristanak ali ima još dvojbi ili još nisu ni čuli za to što radimo, bili to ljudi iz Udruženja žrtava ili iz organizacija mladih i da nam je važno tražiti nove načine da informiramo one koji o Inicijativi još ne znaju.

Edin Ramulić: Možda ova sugestija jedna, zaključak od gospodina Musića, konkretno, da se ova Koordinacijska grupa za Bosnu i Hercegovinu proširi sa još nekim organizacijama, da oni dio tih aktivnosti u organizovanju i ovih Konsultacija ali i svih drugih poslova koji se budu obavljali u okviru Koalicije, sa čime se, naravno, slažemo, i naravno da će svaka vaša sugestija, svaka vaša ponuda biti razmotrena i veoma nam je drago da to možemo staviti kao zaključak i sa ove Konsultacije. I ono možda što je bitno da su predstavnici omladinskih organizacija ovdje iskazali želju da se oni, u stvari, uključe više i ono što mi možemo opet sa radošću reći da smo planirali, da omladinske organizacije budu aktivno i do sada su već od početka bile uključivane. Ove godine će se desiti dvije Konsultacije. Mislim da će biti jedna u Banja Luci, jedna u Sarajevu gdje će biti pozivane samo te organizacije omladinske. Isto tako ćemo u Bosni i Hercegovini organizovati dvije Konsultacije gdje će biti pozivane samo

organizacije žrtava. Na jednoj će biti pozivane samo Udruženja preživjelih logoraša i žrtava silovanja, a na drugoj će biti pozivane porodice poginulih žrtava. To je sve plan u ovoj godini. Isto tako, neki od vas će biti pozvani i na Konsultacije koje budu tu organizovane u susjedstvu. Evo, mi planiramo još jednu u Cazinu i jednu u Banja Luci. To su geografski najbliže Prijedoru i bit ćete pozivani na ove regionalne Konsultacije koje se budu održavale na nivou zemalja bivše Jugoslavije i na ove regionalne Forume. Evo, jedan od njih se trenutno planira i priprema u Budvi. Ono što bih ja, možda, naglasio. Evo mi smo danas imali potpisane izjave o pristupanju još dvije organizacije. Imamo jednu veoma bitnu nama i veoma pozitivnu naznaku, najavu da bi čitava ova Republička organizacija, čiji je predsjednik danas ovdje prisustvovao, tako da bi mogla vrlo skoro pristupiti ovoj Koaliciji, što bi nas sigurno ojačalo, što bi nam sigurno dalo svima daleko više i motiva da istrajemo do kraja, da natjeramo naše Vlade da ovu Komisiju formiraju. I ja bih vas pozvao, ukoliko neko od vas može bez konsultacija sa Upravom u vašim Udruženjima, konsultacija sa članovima vašeg Udruženja, da eventualno, možda, iskoristi ovaj dan da vaše te izjave, imate to u materijalima koje ste dobili. Ukoliko neko želi, sto tako nije nužno da to danas uradite, možete to naknadno, ne morate, opet nećete biti isključeni iz ove Inicijative. Inicijativa će i čekati na vas, a isto tako dobrodošli ste sa vašim sugestijama i primjedbama i učešćem u ovoj Inicijativi i ukoliko niste član Inicijative. Pa, ne znam, da li još neko od kolega ima da šta doda ili bi polako da privodimo kraju. Eto, ja bih vam se u ime Udruženja Prijedorčanki *Izvor* i u ime Koalicije za REKOM zahvalio što ste danas došli i veoma nam je bitno, veoma nam je stalo do vas i nadamo se da ćete se odazivati na sve ovakve i slične skupove koji tretiraju ovo pitanje. Mislim, ako je ostao još neko od vas da nije naplatio putne troškove da to uradi tamo kod kolega iz Udruženja *Izvor*. Možete se slobodno obratiti našoj kancelariji za bilo kakva dodatna pitanja, ako vas interesuje kako se razvija, kad se šta dešava, možete kod nas, a imate i ovaj sajt www.korekom.org, imate ga ovdje štampano na ovim vašim fasciklama koje ste dobili tako da možete biti informisani a vjerujem da će nas i mediji pratiti u dovoljnoj mjeri. Eto, hvala vam još jednom i sretno svima.